

Antanas Smetona

Lietuvių kalbos morfologija

Gramatikos įvadas.
1 paskaita

1

Gramatika ir gramatinė semantika

- ♦ Kalbos mokslo šaka, sistemškai tyrinėjanti žodžių, žodžių formų, jų junginių ir sakinių sandarą.
- ♦ Gramatiką sudaro morfologija ir sintaksė.
- ♦ Gramatika tiria kalboje privalomų kalbos vienetų (morfemų ir sintagmų) semantiką, perteikiamą formaliomis priemonėmis – tuo priešinama fonologijai, leksikologijai ir žodžių darybai.
- ♦ Gramatinė reikšmė – bendra žodžių, žodžių formų ir žodžių junginių reikšmė.
- ♦ Pagrindinis studijų dėmesys telkiamas į gramatinių kategorijų semantiką, todėl nėra klaida manyti, kad studijuojame gramatinę semantiką, lingvistinės semantikos dalį.

2

Grammatica ars obligatoria

- ♦ Gramatinės reikšmės kalbėtojui privalomos, be jų pasakyti negalima; leksinėmis ir darybinėmis operuojama kalbėtojo valia pagal situaciją ir jos nesudaro opozicijų.
- ♦ Pvz., skaičiaus raiška:
 - ♦ liet. mačiau laivą (vns.) – mačiau laivus (dgs.)
 - ♦ jap. hunega mieta „laiv- buvo matyti“
 - ♦ jap. hunega nansoomo mieta „laiv- keletas buvo matyti“
 - ♦ jap. hunega issoo mieta „laiv- vienas buvo matyti“
- ♦ Lietuvių kalboje skaičiaus raiška sugramatinta – turima skaičiaus gramatinė kategorija. Japonų kalba neturi skaičiaus gramatinės kategorijos, todėl reikiamą turinį išreiškia leksinėmis reikšmėmis.

3

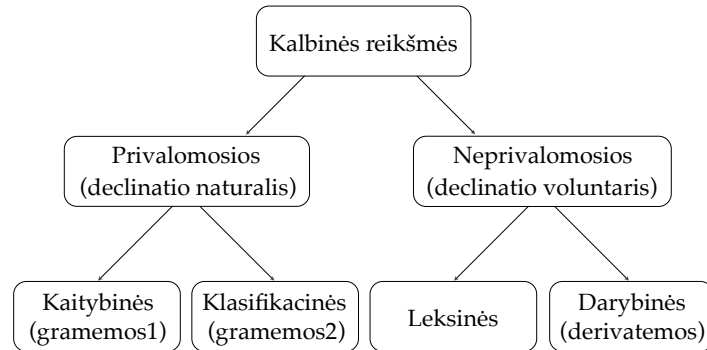
Gramema vs derivatema

- ♦ *declinatio naturalis* – tai, kas kalbant neišvengiama, būtina, nepriklauso nuo kalbėtojo, kalbėjimo aplinkybių, yra kalbos prigimtyje, todėl iš principo kalba neįmanoma be to (kaityba)
- ♦ *declinatio voluntaris* – tai, kas kalbant priklauso nuo kalbėjimo aplinkybių ir kalbėtojo, nebūtina, galima reikšti kitaip, todėl iš principo kalba įmanoma be to, nors ir skurdesnė (daryba)
 - ♦ *Markas Terencijus Varonas*

4

Kalbinių reikšmių klasifikacija

5

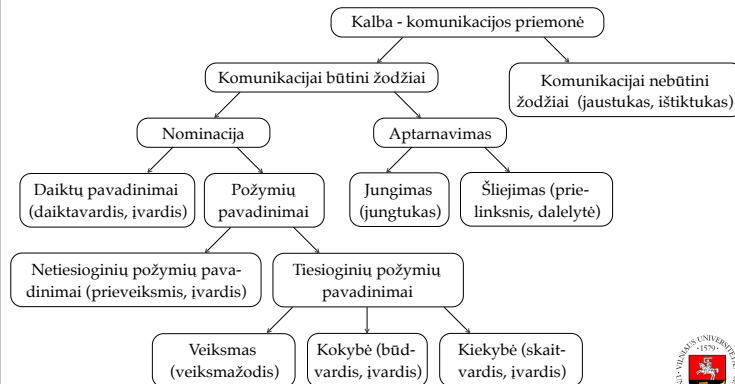
Morfologija (μορφή + λογος)

- „Morfologija yra kalbos dalių mokslas, nagrinėjantis jas sudarančių žodžių gramatinę semantiką ir morfeminę sudėtį.“ A.Paulauskienė *Lietuvių kalbos morfologija*
- „Morfologija tiria žodžių formas, jų tarpusavio santykius ir gramatines reikšmes.“ *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*
- „Morfologija reiškia... gramatikos skyrių, kuriame nagrinėjamos žodžių formos.“ *Lietuvių kalbos gramatika*
- „Gramatikos sritis, tirianti žodžių formas, tų formų santykius bei sistemas ir kaitos paradigmas.“ *Lietuvių kalbos enciklopedija*
- „The branch of grammar which is concerned with the form of words (including word-formation and inflection).“ *The Oxford English Dictionary*

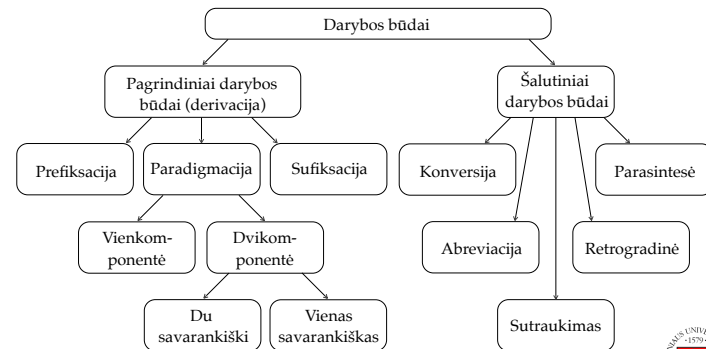
6

Žodžių klasės

7

Žodžių gausinimas

8

Gramatinė kategorija

- ❖ Tam tikra gramatinių kalbos elementų sistema, kurios nariai tuo pačiu pagrindu skiria vienas kitą:
 - ❖ dvinarės g. k. – giminė, skaičius, rūšis, veikslas;
 - ❖ trinarės g. k. – laipsnis, asmuo, nuosaka;
 - ❖ daugianarės g. k. – linksnis.
- ❖ Tai gramemų sistemos, sudaromos tuo pačiu pagrindu.
- ❖ Kiekviena gramatinė kategorija turi centrą ir periferiją (giminės kategorijos centre gyvu daiktų pavadinimai, periferijoje – negyvu).
- ❖ Vienas iš kategorijos narių visada yra nežymėtasis (giminės kategorijos nežymėtasis narys yra vyriškoji giminė, linksnio kategorijos – vardininkas).

9

Gramatinė forma ir funkcija

- ❖ Kalbos ženklas, reguliariai vartojamas apibendrintoms gramatinėms reikšmėms žymėti – gramatinė forma.
- ❖ Santykis, pagal kurį gramatinė forma priskiriama tam tikram gramatinės sandaros posistemui, t.y. gramatinės formos vaidmuo kalbos sistemoje, nustatomas pagal ryšį su kitomis formomis bei jų grupėmis – gramatinė funkcija.
- ❖ Vienose kalbose gramatinė funkcija sutampa su pozicija (pvz., angli), kitose funkcija rodo tarp savęs siejamų gramatinių formų pobūdį.
- ❖ Žodžio formų sintaksinės funkcijos paprastai nusakomos sakinio dalimis.

10

Morfema

- ❖ Mažiausias dvipusis turintis formą ir reikšmę kalbos sistemos vienetas. Morfemų tipai:
 - ❖ šakninės – afiksai
 - ❖ darybinės – kaitybinės – klasifikacinės
- ❖ Vienomis morfemomis sudaromi nauji žodžiai, kitomis – žodžiai kaitomi, trečiomis – parodomas žodžio priklausymas kokiai nors klasei ar poklasiui..
- ❖ Konkrečiai kalboje morfemos realizuojamos morfais, kurie skiriasi kalbos sistemos lemiamomis fonetinėmis ypatybėmis.

11

Morfai ir alomorfai

- ❖ Konkreti morfemos išraiška žodyje.
- ❖ Lietuvių kalboje morfema gali būti realizuojama vienu arba keliais morfais:
 - ❖ mam-a, mam-os, mam-ai... (šakninė morfema realizuojama vienu pavidalu: morfema = morfui);
 - ❖ vanden-yje, vanden-y (galūniniai morfai gali vienas kitą pakeisti – tai morfemos variantai);
 - ❖ met-u, meč-ia-u, mes-iu (šakniniai morfai negali vienas kito pakeisti – tai alomorfai).
- ❖ Pvz.: kel-ia-mė-s, kėl-ė-si – viena šakninė morfema realizuojama dviem morfais (kel-, kėl-), tas pats sangražos afiksas realizuojamas dviem morfais (-s, -si)

12

Gramatinių kategorijų klasifikavimas

- ♦ Morfosintaksinės (sintaksinės) kategorijos – sintaksinius žodžių ryšius žyminčių morfologinių formų ir jomis perteikiamų gramatinių reikšmių santykis.
 - ♦ Tai būdvardžio giminė, skaičius, linksnis, veiksmažodžio skaičius, asmuo ir rūšis.
- ♦ Deiktinės kategorijos žymi gramatinės reikšmės, susijusias su kalbėjimo situacija, kurios sugramatinti kintami požymiai yra pokalbio dalyviai, vieta ir laikas.
 - ♦ Lietuvių kalboje aktualu pokalbio dalyviai ir laikas, t.y. asmuo ir asmeniniai įvardžiai, veiksmažodžio formos, rodančios veiksmo laiką kalbėjimo momento atžvilgiu.
- ♦ Semantinės kategorijos grindžiamos su įvardijamu nekalbiniu pasauliu (referencija).
 - ♦ Daiktavardžių giminė, skaičius, veiksmažodžių veikslas, nuosaka, evidencialumas.

13

Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos

- ♦ Lietuvių kalbotyroje įprasta gramatinės kategorijas tapatinti su morfologinėmis, bet tai netikslu – gramatinės kategorijos morfologinės formos reikšmės ir/ arba sintaksės ypatybių atžvilgiu.
- ♦ Lietuvių kalbai būdinga kumuliacinė gramatinių kategorijų raiška.
- ♦ Lietuvių kalbotyroje įprasta gramatinės kategorijas sieti su žodžių klasėmis – gal jas tikslinga laikyti gramatinėmis superkategorijomis.

14

Kaitybinės ir klasifikacinės kategorijos

- ♦ Kaitybinės – įprastos, „tikrosios“ gramatinės kategorijos, nes būtent jos sudaro žodžio formų opozicijas.
- ♦ Klasifikacinės – žodžio formų opozicijų nesudaro, todėl kartais manoma, kad tai negramatinės kategorijos, pvz., daiktavardžio giminė. Plg.: kokybiniai ir santykiniai būdvardžiai.

15

Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos

- ♦ Giminė
- ♦ Skaičius
- ♦ Linksnis
- ♦ Laipsnis
- ♦ Apibrėžtumas
- ♦ Laikas
- ♦ Nuosaka
- ♦ Rūšis
- ♦ Asmuo
- ♦ Tranzityvumas
- ♦ Veikslas
- ♦ Evidencialumas
- ♦ (Sangraža)

16

Gyvumas ir posesyvumas

- ♦ Mastymo (kognicinės) kategorijos, neturinčios gramatinės raiškos, bet veikiančios kitas kategorijas (lyg nematomos, slaptos kategorijos).
- ♦ Supantį pasaulį skirstome į gyvą ir negyvą, pagal tai renkamės darybos priemones (*išjungėjas*), giminę (*neveškla, mokytojas – mokytoja*), veiksmažodžio formas (*aš auštu, aš lyju*), stiliaus priemones (*personifikacija*).
- ♦ Pasaulio centre žmogus, kuriam kas nors priklauso arba nepriklauso. Su tuo susijusi universalė semantinė kategorija, apimanti skirtingus posesyvinius (priklausomybės) santykius (bendraja prasme posesorius – gyvas, posesumas – negyvas):
 - ♦ nuosavybės santykiai (*mano namas*)
 - ♦ giminystės santykiai (*mano mama*)
 - ♦ visumos-dalies santykiai (*medžio šaka, mano ranka*)
 - ♦ daikto ir požymio santykiai (*žmogaus amžius*)
 - ♦ daikto ir vietos/laiko santykiai (*dienos rytas, vietos gyventojai*)
 - ♦ daikto ir įvykio santykiai (*Onutės kelionė*)

17

Antanas Smetona

Giminė

2 paskaita

18

Giminė

- ♦ Gramatinė (semantinė) kategorija, giminės (lyties) pagrindu priešinanti vyriškąsias ir moteriškąsias žodžių formas (žodžius):
 - ♦ geras – gera, einantis – einanti, pirmas – pirma, du – dvi
 - ♦ sijonas – kelnės, jis – ji
- ♦ Iš esmės skirtingos giminės kategorijos savybės:
 - ♦ daiktavardžiai (gimine nekaitomi, o tik jų turi – gal net ne gramatinė kategorija, nes nesudaro kaitybinės klasės; gal leksinė – kaip būdvardžio kokybinė ir santykinė klasė)
 - ♦ būdvardžiai ir būdvardiškai vartojami žodžiai (derinama gimine prie daiktavardžių, kaitoma gimine – tradiciškai suprantama gramatinė kategorija)
 - ♦ daiktavardiškai vartojami žodžiai (būdingas kaitymas, bet ne derinimas)
- ♦ Giminės savarankiškumas būdingas tik daiktavardžiui, daiktavardiškam įvardžiui ir daiktavardiškam skaitvardžiui.

19

Semantinė ir morfologinė giminė

- ♦ Gramatinės kategorijos:
 - ♦ centras – kai kurie gyvi daiktai. Čia genus – *sexus*.
 - ♦ periferija – negyvi daiktai (*sexus* apskritai nėra), nuo žmogaus nutolę gyvi daiktai (*sexus* nesvarbus arba nežinomas).
- ♦ Giminės kategorijos tipai:
 - ♦ daiktavardžio, daiktavardiško skaitvardžio – klasifikacinė (semantinė) kategorija,
 - ♦ daiktavardiško įvardžio – anaforinė kategorija,
 - ♦ būdvardžio, dalyvio, būdvardiško įvardžio ir skaitvardžio – kaitybinė (derinamoji, morfologinė) kategorija.
- ♦ Semantinės giminės raiška (su morfologine gali nesutapti):
 - ♦ supletyvinė (vyras – moteris, teta – dėdė, antis – gaigalas),
 - ♦ darybinė (dėdė – dėdienė),
 - ♦ gramatinė (stalas, lenta),
 - ♦ analitinė (žvirblis patinas, žvirblis patelė).
- ♦ Morfologinės giminės raiška:
 - ♦ Gramatinė (geras – gera, antras – antra, jis – ji, einantis – einanti)

20

Daiktavardžio giminė ir referencija

- ♦ Giminės formų koreliacija yra paremta opozicijomis gyva/negyva, asmuo/daiktas:
 - ♦ Koreliuoja gyva ir asmuo (jautis/karvė, brolis/sesuo, Jonaitis/Jonaitė).
 - ♦ Negyva ir daiktas – giminė nemotyvuota ir nekoreliuoja (stalas, lenta).
- ♦ Kartais forma ir turinys nesutampa – dėdė, Venclova, Simutis.
- ♦ Gyvūnų pavadinimai – giminės motyvacija nyksta (karvė/jautis, ožys/ožka, liūtas/liūtė, žvirblis, žirafa)
- ♦ Substantiva mobilia – aktorius/aktorė, rašytojas/rašytoja (kaityba ar daryba?).
- ♦ Substantiva communia – nevėkšla, kerėpla (žymėyi m/f).
- ♦ Metaforiškai vartojamų daiktavardžių giminė irgi susijusi su referencija: tas kiaulė – ta kiaulė.

21

Daikt. giminė ir kaitybos kamienai

- ♦ Vyriškoji giminė:
 - ♦ a kamienas – 1, 2 ir 3 paradigmos (langas, elnias, brolis)
 - ♦ u kamienas – 4 ir 5 paradigmos (alus, skaičius)
 - ♦ i kamienas – 10 ir 11 paradigmos (žvėris, akmuo)
- ♦ Moteriškoji giminė:
 - ♦ o kamienas – 6 ir 7 paradigmos (galva, vyšnia)
 - ♦ è kamienas – 8 paradigma (katė)
 - ♦ i kamienas – 9 ir 12 paradigmos (žuvis, sesuo)

22

Nekaitomųjų daiktavardžių giminė

- ♦ Abejotina, kad nelinksniuojami daiktavardžiai neturi morfologinių giminės požymių! Kodėl tada linksniuojamas greta esantis derinamasis žodis?
- ♦ Mano puikioji ledi – giminei nustatyti pakanka referento, tai semantinė giminė.
- ♦ Graži fojė, įdomus interviu, naujas manto, geltonas taksi, sugedęs bra – kas čia nurodo giminę? Formaliai susitarta tai sieti su baigmeniu.

23

Būdv. ir būdvardiškų žodžių giminė

- ♦ Derinamoji kategorija, todėl tik rodo, su kokios giminės daiktavardžiu yra derinama. Tai morfosintaksinė kategorija.
- ♦ Kiek giminių turi daiktavardis, tiek ir būdvardis: sena ledi, senas taksi, tikras akiplėša, tikra akiplėša. Tai įrodo ir rusų kalba: синий дом, синяя птица, синее озеро.

24

Derinimas gimine

- ❖ Derinimas yra morfologinis semantinio ir sintaksinio žodžių priklausomybės ryšio žymėjimas.
- ❖ Gramatinę giminę galima apibūdinti kaip derinimo klasę – kiek kalboje yra giminės derinimo klasių, tiek narių turi giminės kategorija.
- ❖ Būdvardiškųjų žodžių kaitybos afiksai yra morfologiniai giminės rodikliai (lietuvių kalbos kaitybos afiksai kartu dar rodo skaičių ir linksnį – tai kitos derinimo klasės)
- ❖ Sintaksinis derinimas: senas sodas.
- ❖ Semantinis derinimas: senas dėdė, greitas taksi.

25

Derinimo hierarchija

- ❖ Žodžio sintaksinio ar semantinio derinimo galimybes lemia derinamojo žodžio kategorinė reikšmė (kalbos dalis), leksinė reikšmė, kaityba ir pan.
- ❖ Žodžių klasių surikiavimas pagal derinimo išgales vadinamas derinimo hierarchija. Ją dar reikėtų tirti išsamiau, bet preliminariai ji galėtų būti tokia:
 - ❖ atributinis kokybinis būdvardis
 - ❖ atributinis kelintinis skaitvardis
 - ❖ tarininis pažymynys (predikatyvas)
 - ❖ santykinis įvardis
 - ❖ asmeninis įvardis
- ❖ Kuo žemesnė hierarchijoje klasė, tuo didesnė tikimybė, kad ji bus derinama ne sintaksiškai, o semantiškai.

26

Bevardės giminės problema

- ❖ Kaip teoriškai paaiškinti daiktavardžio ir būdvardžio giminių nesutapimą?
- ❖ Kodėl derinamoji kategorija – giminė – priklauso nuo būdvardžio reikšmės (kokybiniai turi bevardę giminę, o santykiniai ne, nors visi turi vyriškąją ir moteriškąją)?
- ❖ Kodėl bevardė giminė nepriklauso nuo būdvardžio reikšmės tose kalbose, kuriose daiktavardis turi tris gimines?
- ❖ Būdvardžio giminė – derinamoji kategorija. Bevardė su niekuo nesuderinta – tai gal tai visai ne giminė? (Holvoetas ir Semėnienė mano, kad suderinta)
- ❖ Būdinga būdvardžiams (gera, gražu) ir būdvardinę reikšmę turintiems dalyviams (žinoma, netikėta) ir skaitvardžiams (pirma, antra, trečia).

27

Negimininė būsenos forma

- ❖ Predikatinė funkcija – pagrindinė:
 - ❖ Iš ten patogu gėrėtis apylinkėmis (beasmenio sakinio tarinys), saldu yra gardu (veiksnyis ir beasmenio sakinio tarinys). Kam jūs pikta darote žmogui? (papildinys)
- ❖ Atributinės funkcijos nėra:
 - ❖ geras vaikas (ypatybė)
- ❖ Reiškia aplinkybes:
 - ❖ jam gera (būsena) dirba gerai (aplinkybė)
 - ❖ ему здесь хорошо он хорошо работает
- ❖ Neutralizuojamas skirtumas: Man gera / gerai.
- ❖ Konkurencija su kilmininku: Jis man daug gera / gero padarė.

28

Įvardžių giminė

- ❖ Daiktavardiški įvardžiai vartojami anaforiškai – vietoj jau pavartotų daiktavardžių ir kartoja jų giminę:
 - ❖ jis pasakė, ji atsakė, tas parodė, ta paslėpė, šis, ši, kuris, kuri ir t.t.
- ❖ Absoliutiniai demonstratyvai tai, šitai – nerodo trečiosios giminės daiktavardžio, o apibūdina visą situaciją ar propoziciją (panašiai vartojami kas, kažkas, niekas):
 - ❖ Jis kažką sukuždėjo ir tai man pasirodė malonu.

29

Giminės parinkimo ir derinimo pastabos

- ❖ Daiktavardiško įvardžio parinkimas, kai reikia apibūdinti skirtingų giminių grupę – parenkamas nežymėtasis narys – vyriškoji giminė: Auditorijoje jie klausė susikaupę (vienas studentas ir trys studentės).
- ❖ Būdvardžio ir būdvardiško žodžio derinimas iš karto su keliais skirtingų giminių daiktavardžiais – dažniausiai renkamasi nežymėtas naris, bet gali būti suderintas ir su artimiausiu žodžiu – tai priklauso nuo sakinio struktūros, atstumo nuo derinamojo žodžio ir pan.: Ežerai ir jūros buvo pilni žuvų.
- ❖ Žodynuose niekuo nepagrįstas semantinės giminės suabsoliutinimas žodžiuose nėščia, pieninga, visiškai nepaisant morfologinių kalbos išgalių bei metaforiško ar perkeltinio vartojimo: nėščias Švarcenergis, pieningas grybas, karės sijonas.
- ❖ Pareigoms abstrakčiai įvardyti vartojamas nežymėtasis giminės kategorijos narys, o konkrečiam asmeniui įvardyti – lemia referencija: prezidento kanceliarija, prezidentės kalba.

30

Antanas Smetona

Skaičius

2 paskaita

31

Skaičius

- ❖ Kategorija būdinga:
 - ❖ daiktavardžiui
 - ❖ būdvardžiui, įvardžiui, dalyviui, pusedalyviui
 - ❖ asmenuojamam veiksmažodžiui
- ❖ Kategorija nebūdinga
 - ❖ skaitvardžiui (jei imamas kaityti skaičiais, tai pirmasis daiktavardėjimo požymis)

32

Daiktavardžio skaičius

- ❖ Gramatinė kategorija, rodanti daiktavardžiu įvardijamo turinio kiekybę – vieną arba daug daiktų.
- ❖ Bendrinėje lietuvių kalboje kategorija dvinarė: vienaskaita ir daugiskaita.
- ❖ Tarmėse dar esama dviskaitos.

33

Skaičiaus reikšmė

- ❖ Vienaskaita reiškia vieną daiktą (1): agurkas, gėlė, eglė.
- ❖ Daugiskaita reiškia daugiau negu vieną: (1+n): agurkai, gėlės, eglės.
- ❖ „Vienas“ – apibrėžta, neskaidu
- ❖ „Daugiau negu vienas“ – skaidu, neapibrėžta (nežinia kiek). Tiksliai pasakomas daugiskaita reiškiamų daiktų kiekis tik su skaičiaus forma vartojant skaitvardį: penki žingsniai, dvylika vaikų.

34

Skaičiaus reikšmė

- ❖ Visus daiktavardžius skaičiaus kategorijos atžvilgiu reikia skirti į pavadinančius skaičiuoti galimus daiktus ir pavadinančius skaičiuoti negalimus daiktus.
- ❖ Skaičiaus kategorijos centrą sudaro skaičiuoti galimus daiktus pavadinantys daiktavardžiai. Visi jie yra konkretūs, reiškia daiktus, turinčius savarankišką fizinę formą ir galimus atskirti vienas nuo kito, pvz.: stalas – stalai, pieštukas – pieštukai, avis – avys, gėlė – gėlės.

35

Skaičiaus formų stilistika

- ❖ Skaičiais nekaitomi daiktavardžiai gali turėti abiejų skaičių formas, bet tarp jų yra reikšmės ar stilistinės vertės skirtumas, plg. arbata ir arbatos „įvairios jos rūšys“.
- ❖ Dažniausiai, žinoma, yra stilistinis skirtumas: Tuos vakarus ant kopų minėsiu amžinai – nuo milžinų kanopų ten dunda vandenai. Amžių baigiu be muilų, o dėl to esu paėdusi. Amžina ugnelė spindi pelene tyliam. Persirgo jis tada visais gripais ir kokliušais. Į jokias ameriką nekeisčiau savo gimtosios Lietuvos. Nebegrįš odisejaj, šį kartą gal nebegriš. Saulės ant medžio kepintas lapas suspindo rasa. Paukštė mažą paukštelį šildo plunksna švelnia. Įsisiurbė vaismedžiai šaknimis į paruoštą mitalą duobėse, kad tiktai žydėjo, snigo kiekvieną pavasarį, o žiedus nukrėtusios nešė uoga ir obuolį. Tai sinekdocha – kai sakoma vienas vietoj daugelio.

36

Skaičiaus formų leksikalizacija

- ♦ Reikšmės skirtumų yra ir tarp skaičiaus kaitomų daiktavardžių vienaskaitos ir daugiskaitos:
 - ♦ Ratas „vienas“ – ratai:
 - ♦ 1) „daugiau negu vienas ratas“ Čia parduodami automobilių ratai;
 - ♦ 2) „vežimas“ Kieno ratuos sėdi, to ir giesmę giedi.
 - ♦ Grūdas „vienas“ – grūdai:
 - ♦ 1) „daugiau negu vienas“;
 - ♦ 2) „grūdų masė“ Pašariniai grūdai daug pigesni už maistinius.
 - ♦ Grybas „vienas“ – grybai:
 - ♦ 1) „daugiau negu vienas“;
 - ♦ 2) „iš grybų pagamintas maistas, grybienė“ Teta vaišino grybais ir karštomis bulvėmis.

37

Skaičiaus formų leksikalizacija

- ♦ Mokslo kalboje vienaskaitos forma žymi rūšį: Žmogui baltoji meška yra pavojinga. Iš natūralių šiaurinio elnio priešų didžiausias yra vilkas. Nevengiama ir daugiskaitos: Nuo kitų kačių liūtai skiriasi tik tuo, kad gyvena nedideliais būriais.
- ♦ Pavardžių daugiskaita paprastai reiškia šeimą: Dar turėtų atvažiuoti P o c i a i. Įdomi skirtybė: Kudirkos (broliai) – Kudirkai (šeima)

38

Skaičiaus formų leksikalizacija

- ♦ Daiktavardžių, reiškiančių tam tikros tautybės asmenį, daugiskaita taip pat esti dvireikšmė: lietuvis „vienas“ – lietuviai: 1) „daugiau negu vienas“ ir 2) „atitinkama tauta“.
- ♦ Tikrovė lemia tai, kad daiktavardžių kojine, pirštine, batas reiškia porą: Nusipirkau naujas pirštines, dvejus batus. Man reikia naujų kojinių. Mano batai buvo du, vienas dingo – nerandu.
- ♦ Kai tarp vienaskaitos ir daugiskaitos ryškus reikšmės skirtumas, žodynuose skaičiaus formos pateikiamos kaip atskiri žodžiai (plg. patalas ir patalai).

39

Skaičiais nekaitomi daiktavardžiai

- ♦ Skaičiaus kategorijos požiūriu daiktavardžių esama ir vienaskaitinių (pluralia tantum), ir daugiskaitinių (singularia tantum). Tokie daiktavardžiai turi morfologinę skaičiaus formą, tačiau jų skaičiaus reikšmė yra leksinė, o ne gramatinė.
- ♦ Skaičiuoti galimus daiktus reiškiantys daiktavardžiai, turintys tik daugiskaitos formą, jokio skaičiaus nerodo: akiniai, akėčios, kailiniai, kelnės, marškiniai, durys, dėžės, žirkės...
- ♦ Priešprieša 1 ir 1+n būdinga ir šiems daiktavardžiams. Ją rodo situacija, konteksto elementai, specialūs dauginiai skaitvardžiai, sintaksinės priemonės. Pvz.: Man patinka šitie tavo kailiniai (vienaskaita). Kailiniai buvo sukabinti užkrosnėje ant sienos. Turiu dvejus kailinius – tokia pat daugiskaita, kaip ir Turiu du brolius. Dabar nebegalima atsakyti į klausimą, kodėl langas, suknelė turi abiejų skaičių formas, o durys, marškiniai – tik daugiskaitos. Vadinasi, skaičiuoti galimus daiktus reiškiančių daiktavardžių daugiskaitinė gramatinė forma nemotyvuota.

40

Skaičiais nekaitomi daiktavardžiai

- ♦ Dauguma daiktavardžių kaitoma skaičiais, bet nemažai yra ir nekaitomų:
 - ♦ Abstraktieji daiktavardžiai (baimė, garbė, laimė, kančia, nerimas, žydėjimas)
 - ♦ Ligu pavadinimai (gripas, džiova, sloga, difteritas, tymai, niežai)
 - ♦ Pasaulio šalių ir vėjų pavadinimai (rytai, vakarai, pietūs; pietys, rytys, šiaurys, vakaris)
 - ♦ Tikriniai daiktavardžiai (Vilnius, Neris, Medvėgalis, Kėdainiai, Pašilaičiai)
 - ♦ Medžiagu pavadinimai (arbata, cukrus, auksas, degtinė, taukai, išrūgos)
 - ♦ Kuopiniai daiktavardžiai (visuomenė, varguomenė, bendruomenė, jaunūmenė, jaunimas, senimas, proletariatas).
- ♦ Vis dėlto daugeliu atvejų daugiau reikia žiūrėti referencijos: dažai – dažas, druska – druskos, vynas – vynai; tai paremia ir tarmės saldu gardu kaip du medu / devyni medūs; vestuvė ir t.t.

41

Nekaitomieji daiktavardžiai

- ♦ Morfologinės kaitymo išraiškos neturi, tačiau iš tikrųjų kaitymą skaičiumi atspindi derinamosios formos (skaičius žymimas sintaksiškai): mano puikioji ledi, labai griežta žiuri, turtingi buržua, pikti laukiniai šunys dingo.
- ♦ Tai reiškia, kad viskas, kas pasakyta apie skaičiaus vartojimo ypatumus semantiniu lygmeniu tinka ir nekaitomiesiems daiktavardžiams.

42

Daiktavardiškųjų įvardžių skaičius

- ♦ Asmeniniai I ir II asmens įvardžiai – skaičiaus kategorija leksinė (formos ne supletyvinės, nes jų turinys ne skaičiaus kategorijos): aš, tu – mes, jūs (mes nėra aš plus aš). Juos galima laikyti vienaskaitiniais ir daugiskaitiniais, nes su vienais derinamos tik veiksmažodžio vienaskaitos formos, su kitais – tik daugiskaitos.
- ♦ Įvardžiai kas, kažkas, viskas, kai kas, niekas, kas nors, savęs yra vienaskaitiniai, nors gali reikšti ir grupes (yra neapibrėžtos reikšmės).
- ♦ Įvardžiai jis, ji – jie, jos vartojami anaforiškai ir visiškai atitinka daiktavardžio skaičiaus sampratą (t.y. kaitomi skaičiais ir turi reikšmes 1 ir 1+n).

43

Dviskaita

- ♦ Lietuvių kalboje esama ir dviskaitos, reiškiančios du daiktus – dabar jos tik liekanos šnekamojoje kalboje, tarmėse ir grožinėje literatūroje (du vaiku, dvi ranki, du litu, du senu buvo Pagiriu sodžiuje, dvi bobi – vienas dancys...). I dviskaitos formą, be specialios galūnės, įeina dar ir skaitvardis du.
- ♦ Esama dviskaitinių įvardžių – abu, mudu, abudu, judu, žemaitiškas vedu.
- ♦ Esama asmenuojamųjų veiksmažodžių dviskaitos – aš einu, mudu einava, mes einame.
- ♦ Esama interpretacijų, kad lietuvių kalbos skaičiaus kategorija trinarė, bet greičiausiai dviskaita yra fakultatyvinė, tarminė, reliktinė, periferinė arba nesisteminė forma.

44

Kiekinių skaitvardžių skaičius

- ❖ Turi morfologinę skaičiaus formą (arba ne), kai kurie net kaitomi skaičiais (arba ne). Skaičiaus kategorija ne gramatinė, o leksinė:
 - ❖ vienas (vns.) namas, trys (dgs.) namai, šimtas (vns.) namų, trys šimtai (dgs.) namų, du (dvs.) namai, dešimt (---) namų, vienuolika (vns.) namų.

45

Derinimas skaičiumi

- ❖ Derinamųjų kalbos dalių (būdvardžio, kai kurių skaitvardžių, kai kurių įvardžių, dalyvio) skaičius yra derinamoji kategorija, pakartojanti daiktavardžio skaičių ir neturinti savarankiškos reikšmės.
- ❖ Kelintiniai skaitvardžiai gali derintis su daiktavardžiu visiškai (pirmas namas), kai kurie kiekiniai iš dalies (trys namai, vienas namas)
- ❖ Kai kurie kiekiniai skaitvardžiai valdo ir linksnį, ir skaičių – dešimt namų, vienuolika namų, šimtas, tūkstantis, milijonas namų, trejetas namų.

46

Asmenuojamo veiksmažodžio skaičius

- ❖ Rodo veiksmo santykį su vienu ar daugiau kaip vienu veikėju. Tai kaitybinė kategorija, reiškiamą tomis pat galūnėmis, kaip ir asmuo (-u, -i, -me, -te).
- ❖ Trečiojo asmens skaičiaus rodiklio nėra – tai veikėja įvardijanti grynojo kamieno forma, neturinti formalių nei skaičiaus, nei asmens rodiklių. Kai kas mano, kad vaikas žaidžia ir vaikai žaidžia veiksmažodžiai yra skirtingu skaičiumi.
- ❖ Beasmeniai veiksmažodžiai neturi ir skaičiaus kategorijos. Skaičius yra derinimo su veiksmu kategorija.
- ❖ Sudėtinėmis I ir II asmens veiksmažodžio formomis skaičius žymimas dukart (esame matę, esi matęs).
- ❖ Santykis tarp veiksmo ir tarinio neaiškus: aštau, vadinasi, esu – gal tai derinimas su veiksmu (asmeniu, skaičiumi), bet jo nebuvimas leidžia pripažinti ir tiesioginę referenciją.

47

Įvykių skaičius

- ❖ Esama kaitybinių ir darybinių porų, vienaip ar kitaip susijusių su skaičiaus skirtimi: atidaryti – atidarinti, juokėsi – juokdavosi („1 kartą“ – „1+n kartų“).
- ❖ Tokios reikšmės gana artimos veiksmo reikšmėms, todėl šiuolaikinėse gramatikose aptariamos kartu su veiksmu. Be to, lietuvių kalbotyroje tai siejama ir su laiko kategorija.

48

Skaičiaus vartosenos klaidos

- ❖ Mokslinės kalbos vienaskaitos nederą perkelti į buitinę kalbą, kurioje tinka vartoti tik daugiskaitą: Didesnė dalis anksčiau Lietuvoje gyvenusio stumbro (=gyvenusių stumbrų) dabar yra Lenkijoje.
- ❖ Nepaisant stiliaus, kartais kalbama skaičių mišraine, kai reikėtų vartoti tiktai daugiskaitą: Seniai žinoma, kad fazanai – paukštis, naikinantis kolorado vabalą (=naikinantys kolorado vabalus). Plačiuose laukuose žydi dobilai, žaliuoja eraičinas (= eraičiniai). Rengiama kalėdinės puokštės (=kalėdinių puokščių) paroda. Citrinos (=citrinų) rūgštis.
- ❖ Dauginių skaitvardžių nevartojimas šalia daugiskaitinių daiktavardžių ir atvirkščiai (du metai, dveji mėnesiai)

49

Linksnis – bendrieji dalykai

- ❖ Linksnis – tai žodžio forma, rodanti jo vaidmenį žodžių junginyje ir sakinyje.
- ❖ Linksnis – tai morfologinė daiktavardžio kaip savarankiškos kalbos dalies, žyminčios tikrovės daiktus ir reiškinius, sintaksinių funkcijų išraiška.
- ❖ Forma morfologinė, o jos turinys priklauso ne tik žodžiui, bet ir junginiui ar sakiniui. Todėl apie linksnių reikšmes kalbama ir morfologijoje, ir sintaksėje.

51

Antanas Smetona

Linksnis

3 paskaita

50

Sintaksiniai ryšiai

- ❖ Sakinyje sintaksiniai ryšiai yra ne vieno lygmens:
 - ❖ Sintaksinių ryšių hierarchijos viršuje – veiksmožodinis junginys (veiksmožodžio ir jo valdomų daiktavardžių ar jų pakaitalų ryšiai): Vaikas pirštu krapšto nosį kambaryje: a) krapšto vaikas, b) krapšto pirštu, c) krapšto nosį, d) krapšto kambaryje.
 - ❖ Kitas lygmuo – nuo veiksmožodžio priklausomų žodžių ryšiai, paprastai tai daiktavardiniai junginiai: mano vaikas, linksmas vaikas, purvinu pirštu, kreivu pirštu, ilgą nosį, paraudusią nosį, tamsiame kambaryje, galiniame kambaryje.
 - ❖ Daiktavardžio linksnis ir prielinksnis su daiktavardžiu – funkciniai sinonimai: važiuoti autobusu – važiuoti su autobusu; eiti mišku – eiti per mišką. Vadinasi, linksnių funkcijų aprašas iš esmės gali būti lygiagretus su prielinksnių junginių aprašu.

52

Sintaksiniai ryšiai

- ♦ Daiktavardinio junginio būdvardis arba būdvardiškas žodis:
 - ♦ derinamas su daiktavardžiu;
 - ♦ pakartoja (dar kartą išreiškia) sintaksini pagrindinio junginio žodžio ryšį su jį prisijungiančiu žodžiu;
 - ♦ neturi savarankiškos linksnio reikšmės (visų linksnių viena reikšmė – derinamasis pažyminys).
- ♦ Nekaitomųjų daiktavardžių linksnis:
 - ♦ formaliai neturi linksnių galūnių, bet semantiškai užima linksnių pozicijas;
 - ♦ linksnio rodiklis – priklausomi derinamieji žodžiai, turintys galūnes.
- ♦ Daiktavardžio linksnis yra valdomas:
 - ♦ veiksmažodiniame junginyje;
 - ♦ daiktavardiniame junginyje nederinamojo pažyminio atveju.

53

Lietuvių kalbos linksnių sistema

- ♦ Šiuolaikinėje kalboje – septyni linksniai:
 - ♦ nominatyvas, genityvas, datyvas, akuzatyvas, instrumentalis, lokatyvas, vokatyvas
- ♦ Istoriskai ir tarmėse – keturi vietininkai:
 - ♦ inesyvas, iliatyvas, adesyvas, aliatyvas.
- ♦ Šauksmininko problema:
 - ♦ nerodo santykio su kitais žodžiais, nesamas kitose kalbos dalyse, tai gal ne linksnis? arba vardininko variantas?
- ♦ Linksnių prieveiksmėjimas:
 - ♦ ypač būdingas semantiniams linksniams – *greta, šalia, ilgam, truputį, viršun, laukan, vakarop.*

54

Linksnių klasifikacija

- ♦ Mokykloje be reikalo sutapatunami linksniai su gramatinėmis funkcijomis (sakinio dalimis). Tuo pačiu linksniu gali būti reiškiamos skirtingos sakinio dalys ir atvirkščiai.
- ♦ Gramatiniai linksniai (vardininkas ir galininkas, t.y. veiksnys ir tiesioginis papildinys) – semantiniai linksniai (netiesioginis papildinys ir aplinkybės).
- ♦ Subjektiniai (vardininkas, šauksmininkas) – objektiniai (kilmininkas, naudininkas, galininkas, inagininkas) – aplinkybiniai (vietininkai).
- ♦ Visos klasifikacijos sąlygiškos, nes visi lietuvių kalbos linksniai atlieka pačias įvairiausias gramatines funkcijas – klasifikuodami kalbame tik apie kurias nors pasirinktas esmines funkcijas. Ryškaus skirtumo tarp semantinių ir gramatinių linksnių lietuvių kalboje nėra.

55

Linksnių reikšmės

- ♦ NOMINATYVAS
 - ♦ Subjekto – Vaikas eina.
 - ♦ Būvio – Vilkas yra žvėris.
 - ♦ Objekto – Alus gerti sveika. Rašytojo parašyta knyga.
 - ♦ Laiko – Kas vasara išsimeš Palangoje. Jau metai kaip milinė tampau.
 - ♦ Vietos (ir atstumo) – Keli kilometrai nuo Kauno yra Raudondvaris.
- ♦ GENITYVAS
 - ♦ Su veiksmažodžiais:
- ♦ Objekto – Žmogus ėmė dairytis kepurės. Nupirk gėlių.
- ♦ Neiginio – Matau knygą – nematau knygos.
- ♦ Subjekto – Čia kiškio tupėta. Miškuose gyvena visokių žvėrių. Petras yra namie – Petro nėra namie. Gamtos ir likimo man buvo duotas vargingas gyvenimas.
- ♦ Tikslas – Aš atėjau pašokti džiaugsmo šokio ir padainuoti vasaros dainos.
- ♦ Su daiktavardžiais:
- ♦ Nusakomasis – Mano tėviškė – mėlyno Nemuno vingis.

56

Linksnų reikšmės

- ♦ DATYVAS
 - ♦ Objekto – Poetams kitiems numylėta ranka iš laurų vainiką nupynė.
 - ♦ Subjekto – Lietui lyjant, kareiviai žygiavo namo. Jonui neteko tą naktį prigulti.
 - ♦ Nusakomasis – Žiaurumas priešui, naudingumas artimui.
- ♦ Tikslo – Per tiek metų nė cento neišmetė degtinei. Skiedrelė dančiui pasikrapštyti.
- ♦ Laiko – Atvažiavau trims dienoms.
- ♦ AKUZATYVAS
 - ♦ Objekto – Skaitau knygą.
 - ♦ Laiko – Sekmadienį susirinko visi.
 - ♦ Vietos – Bridau gilų purvynėli.

57

Linksnų reikšmės

- ♦ INSTRUMENTALIS
 - ♦ Objekto – Tingins ir kelia koja rodo. Kai vožė kirviu į kaktą.
 - ♦ Laiko – Pavakariu sugrįžo, amžiais trukti.
 - ♦ Nusakomasis – Mergaitė blizgančiomis kaip perlas kasomis.
 - ♦ Būdo – Gražumu pamesiu, mušti nereikės, jeigu tavo sesė už manęs tekės.
 - ♦ Būvio – Būk mano broliu; būti tarnu.
 - ♦ Priežasties – Juodu maru teišmirs, kas nori mums laisvę atimt.
- ♦ Vietos – Ežiomis, takais bėgo valstiečiai pažiūrėti žemės dalinimo.
- ♦ ŠIUOLAIKINIS LOKATYVAS
 - ♦ Vietos inesyvas – Miške lyja.
 - ♦ Laiko inesyvas – Darbymetyje net akmuo kruta.
 - ♦ Būvio inesyvas – Merga pačiame gražume. Vyrukas pačiame jėgu žydėjime.
 - ♦ Būdo inesyvas – Tarutis ryžosi pagyventi skološe.
 - ♦ Vietos liatyvas – miškan.
 - ♦ Laiko aliatyvas – vakarop.

58

Linksnų reikšmės

- ♦ ISTORINIS LOKATYVAS
 - ♦ Inesyvas (vidaus esamasis vietininkas) – reiškia veiksmo vietą daikto viduje arba ant jo: miške, lauke.
 - ♦ Iliatyvas arba direktyvas (vidaus einamasis vietininkas) – reiškia veiksmo kryptį į daikto vidų: miškan, laukan.
 - ♦ Adesyvas (pašalio esamasis vietininkas) – reiškia vietą prie daikto: miškiep „prie miško“, laukiep „prie lauko“.
- ♦ Aliatyvas (pašalio einamasis vietininkas) – reiškia veiksmo kryptį prie daikto: miškop „prie miško“, laukop „prie lauko“.
- ♦ VOKATYVAS
 - ♦ Ar linksnis? Nerodo santykio su kitais žodžiais.
 - ♦ Formų klausimas – bate, Jonai, svety, velnie.

59

Daiktavardžio paradigmos

Kamienas	-(i)ja			-(i)u		-(i)o		-ė	-i				
Paradigma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
Vienaskaita	V.	-as	-ias	-is, -ys	-us	-ius	-a	-ia, -i	-ė	-is	-is	-	-
	K.	-o	-io	-io	-aus	-iaus	-os	-ios	-ės	-ies	-ies	-s	-s
	N.	-ui	-iui	-iui	-ui	-iui	-ai	-iai	-ei	-iai	-iui	-iui	-iai
	G.	-a	-ia	-i	-u	-iu	-a	-ia	-ė	-i	-i	-i	-i
	Įn.	-u	-iu	-iu	-umi	-iumi	-a	-ia	-ė	-imi	-imi	-iu, -imi	-imi, -ia
Daugiskaita	Vt.	-e	-yje, -uje	-yje	-uje	-iuje	-oje	-ioje	-ėje	-yje	-yje	-yje	-yje
	Š.	-e, -ai	-i, -y, -au	-i, -y	-au	-iau	-a	-ia, -i	-ė	-ie	-ie	-ie	-ie
	V.	-ai	-iai	-iai	-ūs	-iai	-os	-ios	-ės	-ys	-ys	-ys	-ys
	K.	-u	-iu	-iu	-u	-iu	-u	-iu	-iu	-iu	-iu	-u	-u
	N.	-ams	-iams	-iams	-ums	-iams	-oms	-ioms	-ėms	-ims	-ims	-ims	-ims
Pavyzdys	G.	-us	-ius	-ius	-us	-ius	-as	-ias	-es	-is	-is	-is	-is
	Įn.	-ais	-iais	-iais	-umis	-iais	-omis	-iomis	-ėmis	-imis	-imis	-imis	-imis
	Vt.	-uose	-iuose	-iuose	-uose	-uose	-ose	-iose	-ėse	-yse	-yse	-yse	-yse
Pavyzdys	vyras langas	elnicas	brolis arklys mėnuo	sūnus dangus	vaisius pavojus	galva ranka	sauja vyšnia marti	gervė bitė žolė	širdis žuvis	žvėris debesis	akmuo vanduo šuo	ysse	

60

Būdvardžio paradigmos

Vyriškoji giminė			Moteriškoji giminė		
Kamienas	Paradigma	Pavyzdys	Pavyzdys	Paradigma	Kamienas
-(i)a	1	geras	gera	6	-(i)o
	2	žalias	žalia	7	
	3-4	geresnis, kairys, medinis	geresnė, kairė, medinė	9	
-(i)u	5	gražus	graži	8	-io

61

Antanas Smetona

Laipsnis

3 paskaita

62

Laipsnis – kategorijos pobūdis

- ❖ Morfosintaksinė būdvardžių ir būdvardišku žodžių kategorija, neatsiejama nuo semantinės lyginimo kategorijos.
- ❖ Kategorijos turinys išryškėja lyginamuosiuose junginiuose, kai
 - ❖ gretinami tą pačią ypatybę turintys reiškiniai (pušis aukštesnė už beržą);
 - ❖ gretinamas tas pats reiškinys skirtingomis aplinkybėmis (šiandien šilčiau nei vakar).
- ❖ Laipsnio kategorija reiškia morfologiškai ir sintaksiškai.

63

Laipsnio formų sistema

- ❖ Laipsniavimas – ypatybės kiekio nusakymas lyginant:
 - ❖ ger-o-as nelyginamoji forma
 - ❖ ger-esn-is aukštesnysis laipsnis
 - ❖ ger-iaus-ias aukščiausiasis laipsnis
- ❖ Aukštesnysis laipsnis tik aukštesniojo laipsnio modifikacija, nes neturi savarankiškos reikšmės.
- ❖ Visų arba pats aukščiausiasis laipsnis yra tik aukščiausiojo modifikacija.
- ❖ Aukštesniojo laipsnio forma yra ne tik priesaga -esnis, -ė, bet ir pagalbiniai lyginamieji žodžiai – prielinksniai, dalelytės: didesnis už, kaip, negu.
- ❖ Aukščiausiojo laipsnio formai priklauso ne tik priesaga, bet ir lyginamieji skiriamieji konteksto žodžiai: iš visų, už visus, tarp visu, visu, kuo aukščiausias. Šių žodžių kontekste aukštesniojo laipsnio forma įgyja aukščiausiojo laipsnio reikšmę: Ė iš visų viršesnis auga baravykas. Kur už visus širmesnis, kur už visus gražesnis, tai aš skirsiu tą žirgelį per laukelį joti.
- ❖ Laipsniuojami tik kokybiniai būdvardžiai, reiškiantys kintamąją ypatybę. Taip pat kai kurie skaitvardžiai ir dalyviai. Nekintamos ypatybės nelaipsniuojami – basas, išvirškščias, atbulas, neščias. Santykiniai irgi nelaipsniuojami.

64

Nelyginamasis laipsnis

- ❖ Ar tai laipsnis? Prieštarauja lyginamajai laipsnio sampratai. Gal geriau jį vadinti pamatiniu laipsniu? (Greitas kaip kiškis – greitesnis už kiškį – greičiausias iš visų.)
- ❖ Nelyginamasis laipsnis ypatybę tiesiog konstatuoja, nežymi jos kiekio.
- ❖ Nelyginamasis laipsnis į laipsnių formų sistemą įeina kaip jų darybos pamatas.

65

Aukštesniojo laipsnio funkcijos

- ❖ Lyginami du daiktai tos pačios ypatybės atžvilgiu ir vienas turi jos daugiau negu kitas: Vargas sunkesnis už akmenėlį, žodis aštresnis už dagilėlį. Likimas visados galingesnis negu žmogus.
- ❖ Lyginant tai, su kuo lyginama, nesakoma, bet numanoma: Atnešk man sausesnių malkų. Šios reikšmės aukštesniojo laipsnio forma neigiamame kontekste gauna aukščiausiojo laipsnio reikšmę: Geresnės marčios net pati nebūtų Jonukui parinkusi. Ir žmogui nėra didesnės laimės kaip būti sveikam ir dirbti mėgstamą darbą.
- ❖ Lyginant pasakoma, kad daiktas vienomis aplinkybėmis tos pačios ypatybės turi daugiau, negu kitomis: Jis šiandien sveikesnis negu vakar. Mergaitė graži ir žada būti dar gražesnė.

66

Aukščiausiojo laipsnio funkcijos

- ❖ Skiria daiktą iš visumos pagal didžiausią ypatybės kiekį: Eglė laimingiausia iš visų marčių. Daugel mūsų tėvynėje yra puikių ir gražių vietų, bet tarpu jų gražiausia ir garsiausia Dainavos šalis.
- ❖ Rodo numanomą visumą, iš kurios skiriamas daiktas: Jeigu mane kas paklaustų, kuriame žemės kampelyje žmogui gražiausias pavasaris, ramiausia vasara, spalvingiausias ruduo, balčiausias ir puriausias žiemos sniegas, – aš atsakyčiau – tėviškėje.
- ❖ Rodo labai didelį ypatybės kiekį, kurio neįmanoma viršyti: Kai įėjo į pilį, rado didžiausią tylą – visi miegojo. Bėkit bėkit, mūsų upės, į marias giliausias ir skambėkit mūsų dainos po šalis plačiausias.

67

Prieveiksmio laipsnio problema

- ❖ Prieveiksmis – nekaitoma kalbos dalis.
- ❖ Laipsniavimas ateina su būdvardžio kamienu ir nėra būdingojirieveiksmio gramatinė ypatybė. Todėl ir sakoma, kadrieveiksmis – nekaitoma kalbos dalis.
- ❖ Didžiausią priesaginiųrieveiksmių grupę sudaro priesagos -ai vediniai iš kokybinių laipsniuojamų būdvardžių: *gerai* (:geras), *geriausiai* (:geriausias), *gražiai* (:gražus), *gražiausiai* (:gražiausias). Dėsningai aukštesniojo laipsnio forma turėtų būti *geresniai* (:geresnis). Tokia forma yra, bet dabartinėje bendrinėje kalboje ištiesai ji pakeista negimininės būsenos formos aukštesniuoju laipsniu su priesaga -iau: *gerai* – *geriau* – *geriausiai*; plg.: *gera* – *geriau* – *geriausia*.
- ❖ Esamarieveiksmio laipsnių, nesusijusių su būdvardžio formomis – *apačiau*, *įpiečiau*, *pakraščiau*. Tai greičiausiai analoginė daryba.

68

Absoliutinė laipsnio formų vartoseną

- ❖ Laipsnio formos gali būti vartojamos vienos, be lyginamųjų junginių (*gal turi kokios geresnės muzikos; priešais pasirodė didžiausias kalnas*).
- ❖ Tai ne lyginimas, o ekspresyvus ypatybės įvardijimas.
- ❖ Absoliutiniams laipsniams sinonimiški *-okas, apy-, po-* vediniai.
- ❖ Absoliutinę laipsnio vartoseną reikėtų skirti nuo lyginamųjų laipsnio formų su neišreikštu, numanomu lyginamuoju junginiu: *Užsuk, kai būsi laisvesnis* – a) „apskritai“, b) „laisvesnis nei dabar“.

69

Antanas Smetona

Apibrėžtumas

4 paskaita

70

Apibrėžtumas – samprata

- ❖ Tikslas – apibrėžti ir drauge skirti; identifikuoti kalbamąjį dalyką.
- ❖ Ryšys tarp mąstomo pasaulio reiškinių ir jų kalbinio žymėjimo – referencija. Kalbėtojų suvokiamos referencijos sutapimas – koreferencija. Kalbamą dalyką identifikuojame:
 - ❖ kontekstu, žodžių tvarka, specialiais žodžiais;
 - ❖ gramatinėmis morfemomis – tai ir yra apibrėžtumas.
- ❖ Apibrėžtumas – morfosintaksinė kategorija, nes morfema priklauso būdvardžiui, o referentas yra daiktas.
- ❖ Pokalbis gali vykti ir be nuorodos į konkrečius daiktus, apskritai, tada koreferencija nereikalinga – turimas referencinis neapibrėžtumas, taigi antrasis apibrėžtumo narys.
- ❖ Taigi apibrėžtumas – gramatinėmis priemonėmis reiškiamas kalbamųjų dalykų koreferentiškumas.

71

Apibrėžtumo raiškos priemonės

- ❖ Apibrėžtumas lietuvių kalboje reiškiamas leksinėmis, sintaksinėmis ir morfologinėmis priemonėmis:
 - ❖ Gramatinė raiška – daiktavardinės frazės elementas. Įvardžiuojami visi kintamosios ypatybės kokybiniai ir kai kurie nekintamosios ypatybės būdvardžiai ir derinami su daiktavardžiais.
 - ❖ Sintaksinė raiška – žodžių tvarka sakinyje. Apibrėžta daiktavardinė frazė paprastai atsiduria sakinio pradžioje (temos vietoje).
 - ❖ Leksinė raiška – paprastai įvardžiais *šis, tas, anas, vienas, kažkas* ir kt.

72

Apibrėžtumo rūšys

- ♦ Pokalbio dalyvių nustatoma referencija priklauso nuo įvairių kalbinių ir nekalbinių aplinkybių. Apibrėžtumas gali būti toks:
 - ♦ Deiktinis – tiesiogiai nurodomas kalbamas daiktas ar reiškinys (*šis namas*).
 - ♦ Anaforinis – nurodomas anksčiau pašnekesyje minėtas referentas (*jis tarė*).
 - ♦ Situacinis – remiasi bendromis pašnekovų žiniomis apie pasaulį ir paprastai nurodo konkrečius reiškinius (*Didysis karas – tai Pirmasis pasaulinis karas*).
 - ♦ Vaidmens nurodomasis – remiasi įvardijamo vaidmens išskyrimu ir leidžia skirtingomis aplinkybėmis nustatyti vienintelį tos pačios frazės referentą (*Šio vakaro spektaklyje aktorius prastai vaidino*).
 - ♦ Onomastinis – tai svaiminis apibrėžtumas, nes būtent tikriniai vardai naudojami išskirti asmeniui ar daiktui.

73

Būdvardžiais reiškiamas apibrėžtumas

- ♦ Skiria daiktą tam tikros ypatybės atžvilgiu: *Reikia pasakyti, kad piktoji pamotė buvo ragana. Pažiūrėk į tą bėrąjį arklį.*
- ♦ Sinonimiškas aukščiausiajam laipsniui: *Motina su didžiąja mergike skalbėsi. Išsirinko patį didįjį arklį.*
- ♦ Skiria daiktą priešingos ypatybės atžvilgiu (ypač porinių daiktų): *Dešniąja akimi nemato, kairiąja ausimi negirdi. Manėm, kad naujieji kaimynai bus geresni už senuosius.*
- ♦ Nurodo daikto rūšį terminologine prasme: *lengvoji pramonė, raudonieji dobilai, dėmėtasis elnias, trapusis gluosnis, duslieji, skardieji priebalsiai, tariamoji, liepiamoji nuosaka, vyriškoji, moteriškoji giminė.*
- ♦ Tautosakoje apibrėžtumas gausiai vartojamas su mažybiniais daiktavardžiais jų maloninei reikšmei pabrėžti: *geroji motinėle, senasis tėvelis, jaunoji mergelė, plonosios drobėlės, baltosios rankelės, skaitistieji veideliai.* Pabrėžiamąją reikšmę turi ir su daiktavardžiais, reiškiančiais nemalonus žmogui daiktus ar reiškinius: *baisusis slibinas, šlykščioji gyvatė.*

74

Kategorijos reali vartoseną

- ♦ Didelė Lietuvos dalis nevartoja įvardžiuotinių būdvardžių vien dėl to, kad individuali daikto ypatybė ir taip ji skiria iš kitų. Plg.: *paduok man tą raudonąjį pieštuką* ir *paduok man tą raudoną pieštuką*. Abiem atvejais adresatas gauna iš esmės tą patį įsakymą ar prašymą, kuri tenkindamas atlieka tą patį veiksmą. Referencija abiem atvejais aiški.
- ♦ Skiriant daiktą priešingos ypatybės atžvilgiu, įvardžiuotinių būdvardžių irgi galima išvengti, o informacija nuo to nenukenčia. Plg.: *Pasirišo Stepukas prie dešinės kojos pačiužą, o prie kairės paspirą.*
- ♦ Termininio vartojimo atveju bendrinėje kalboje be įvardžiuotinių būdvardžių neišsiverčiama (*lengvoji pramonė* negali būti vadinama *lengva*, o *raudoni serbentai* nėra tas pat kas *raudonieji*).
- ♦ Taigi – apibrėžtumas lietuvių kalboje nėra nuosekliai sugramatintas.

75

Antanas Smetona

Asmuo

4 paskaita

76

Veiksmožodžio semantinės zonos

Aspektualumas	Modalumas
kas objektyvu	kas subjektyvu
Nurodomi kai kurie realūs situacijos parametrai, susiję pirmiausia su fiziniu laiku.	Nurodomas situacijos vertinimas kalbančiojo požiūriu arba nurodomos apskritai realiai neegzistuojančios situacijos.
Aspektas (veikslas) Laikas Tranzityvumas Asmuo	Nuosaka Evidencialumas Rūšis

77

Asmens kategorijos turinys, pobūdis

- ♦ Asmens kategorija – tai gramatinių formų sistema, rodanti santykį tarp veiksmo ir veikėjo; šis santykis nustatomas predikacijos procese, priklausomai nuo to, kas veiksmą vykdo.
- ♦ Tai vienas iš daugelio galimų apibrėžimų. Kitų kalbų gramatikose panašiai nusakoma. Šiaip ar taip visuose apibrėžimuose konstatuojama, kad asmens kategorinė reikšmė yra santykis tarp to, kas reiškia tariniu, ir to, kas reiškia veiksmu, tik dar šis santykis perėjęs per kalbančio asmens suvokimo ir interpretacijos prizmę. Todėl ši kategorija yra tarsi dviplanė tiek reikšmės, tiek formos atžvilgiu. Tai leidžia lietuvių kalbos asmens kategorijai apimti du gramatikos lygmenis:
 - ♦ leksinį – ameniniai įvardžiai, kaip laisvosios morfemos;
 - ♦ morfosintaksinį – asmenuojamieji veiksmožodžiai, kaip sintetinės morfemos.
- ♦ PASTABA Asmeniniai įvardžiai įtraukiami į gramatinę kategoriją aprašą dėl to, kad jokios kitos reikšmės nei gramatinė jie neturi.

78

Asmeniniai įvardžiai, jų semantika

- ♦ Asmens kategorija, reiškia asmeniniais įvardžiais, yra deiktinė – asmeniniais įvardžiais nurodoma adresanto, adresato ir pokalbyje nedalyvaujančio pokalbio objekto vaidmenys.
- ♦ Deiktinė prigimtis lemia kintamą asmens kategorijos narių referenciją, be to, gali nurodyti pokalbio dalyvį ar objektą tiesiogiai (deiktiškai) arba netiesiogiai (anaforiškai).
- ♦ Asmeniniai įvardžiai yra:
 - ♦ participiniai (*aš, tu, mes, jįs*)
 - ♦ daugiskaita nėra tikra – ji asociatyvinė (inkliuzinė, išplėstoji inkliuzinė ir ekskliuzinė);
 - ♦ neparticipiniai (*jis, ji, jie, jos*)
 - ♦ deiktinė ir anaforinė prigimtis lemia skirtingą skaičiaus ir giminės interpretaciją (arba būdvardiška, arba daiktavardiška).

79

Linksniaivimas, savybiniai kilmininkai

- ♦ Asmeniniai įvardžiai sakinyje atlieka skirtingas funkcijas – veiksnio, papildinio, aplinkybės. Tai žymi skirtingi linksniai.
- ♦ Išsiskiria kilmininkai:
 - ♦ *manęs, tavęs* – nurodo asmenį;
 - ♦ *mano, tavo* – nurodo asmenį ir priklausymą (specialūs posesyvumo rodikliai).

80

Periferiniai atvejai

- ❖ *Mes pabūsime = mes su tavimi pabūsime* – antrasis dėmuo semantiškai įtraukiamas į pirmąjį.
- ❖ Dviskaita – *mudu, judu, juodu, jiedvi* ir kt.
- ❖ Pluralis majestaticus – *Mes*, visos šalies valdovas, įsakome. (perkeltinė vartosena).
- ❖ Pluralis auctoris – galime daryti išvadą, kad... (autorius vienas).
- ❖ Mandagumo raiška – *O jūs, mokytojau, eisite?* (perkeltinė vartosena).
- ❖ Metaforiška vartosena – *Gyveni žmogus, ir mokaisi.*

81

Asmuo ir gyvumas

- ❖ Participiniais įvardžiais nurodomi tik žmonės.
- ❖ Neparticipiniais nurodomi ir žmonės, ir gyvūnai, ir negyvi daiktai.
- ❖ Tai reiškia, kad participiniai asmeniniai įvardžiai gyvumo kategorijos hierarchijoje yra aukščiau už neparticipinius.

82

Morfosintaksinė kategorija

- ❖ Asmens kategorija yra veiksmažodžio formų sistema, rodanti veiksmo ar būsenos santykį su gramatiniu subjektu, nustatomą kalbančiojo asmens.
- ❖ Gramatinis subjektas yra veiksnys. Jo sąvoka apima ir asmenį, ir daiktą, ir gamtos reiškinių, ir abstrakciją, reiškiamą daiktavardžio vardininku. Todėl asmeniniai veiksmažodžiai vartojami tik dvinariuose asmeniniuose sakiniuose. Beasmeniai veiksmažodžiai vartojami tik sakiniuose be veiksnio.

83

Morfosintaksinė kategorija

- ❖ Kiekvieną veiksmažodį galima laikyti asmeniniu, jeigu galima nustatyti veiksmo santykį su veikėju, sąlygojamą leksinės veiksmažodžio reikšmės, galėjimo prisijungti (?) subjekto vardininką.
- ❖ Formaliai šis asmens kategorijos aspektas pažymėtas dvinare sakinio struktūra S–V, ir visai nesvarbu, ar tariniu eina asmenuojamoji veiksmažodžio forma, ar vardažodis neturintis morfologinių asmens rodiklių.
- ❖ Sintaksiškai reiškia tiesiog to, kas pasakyta tariniu, santykis su tuo, kas reiškia veiksmu – (*aš dainuoju, jis dainuoja, aš studentas, jis studentas*). Visuose sakiniuose asmuo išreikštas vienodai. Jeigu sakinyje nėra veiksnio, tai pagrindinė jo dalis reiškia beasmeniu veiksmažodžiu, arba negimininėmis būdvardžio ar dalyvio formomis.

84

Derinimas asmeniu

- ❖ Tradicinė samprata – veiksmazodžio asmens galūnė derinama su asmeniniu įvardžiu arba daiktavardžiu.
- ❖ Naujesnė interpretacija – veiksmazodžio asmens forma parenkama tiesiogiai pagal kalbėjimo situaciją, kaip ir asmeniniai įvardžiai.
- ❖ Tokiu atveju veiksmazodžio forma tiesiogiai remiasi referencija, yra deiktinės prigimties, o asmenų formos koreferentiškos (nurodo tą patį pokalbio situacijos vaidmenį). Be to, veiksmazodžio asmens forma yra pirminė, o įvardžio – antrinė (t.y. semantiškai ir sintaksiškai priklauso nuo veiksmazodžio).

85

Veiksmazodžių asmens formos

- ❖ Kaitomosios formos sudaro tas pačias priešpriešas kaip ir asmeniniai įvardžiai:
 - ❖ dalyvavimas/nedalyvavimas kalbėjimo akte;
 - ❖ adresantas/adresatas.
- ❖ Nepartinė veiksmazodžio forma dera su visais nepartiniais įvardžiais (t.y. nekaitoma nei skaičiais, nei giminėmis).
- ❖ Tai galima vertinti ir kitaip: veiksmazodžio nepartinė forma nurodo tik vaidmenį kalbėjimo situacijoje, o nepartiniai įvardžiai – dar ir referentų skaičių bei lytį ar gramatinę giminę.
- ❖ Participinėmis formomis asmuo žymimas kartu su skaičiumi galūnėmis *-u, -i, -me, -te*.

86

Beasmeniai veiksmazodžiai

- ❖ Nepainioti beasmeniu ir ameniniu, bei beasmeniškai vartojamą veiksmazodžiu:
 - ❖ beasmeniu negalima asmenuoti, o jų forma sutampa su asmenuojamųjų veiksmazodžių trečiuoju asmeniu – a) *lyja, šyla, aušta*; b) *skauda, reikia, pakanka*; c) *norisi, sekasi*; kai kurie prisijungia vardininką (*lietus lyja, šonas skauda*), naudininką (*man reikia, vaikui pagailo*), bet ar jie tikrai nurodo vaidmenį kalbėjimo situacijoje, t.y. apskritai neturi asmens kategorijos; personifikacija: *lyk, lietuti, – lyju, lyju*.
 - ❖ asmeniniais, bet beasmeniškai vartojamais laikomi su veiksmu sakinyje nesiejami trečiojo asmens formos veiksmazodžiai – *čia maloniai kvepia; turguje prekiauja stambiai*. Tai atsieti, suabstraktinta vartoseną, tačiau veiksnys, esant reikalui, gali būti ir pavartotas (*kažkas*).

87

Antanas Smetona

Laikas

5 paskaita

88

Laiko kategorijos turinys ir raiška

- ❖ Gramatinė kategorija, parodanti veiksmažodžių reiškiamo veiksmo santykį su kalbamuoju momentu.
- ❖ Lietuvių kalba skiria dabarties (esamąjį), ateities (būsimąjį) ir du praeities laikus (būtąjį kartinį ir būtąjį dažninį), reiškiamus asmenuojamosiomis vientisinėmis veiksmažodžių formomis.

89

Absolūtusis ir santykinis gramatinis laikas

- ❖ Laikas suvokiamas linijškai. Laiko santykiai nustatomi per atskaitos tašką. Atskaitos taškas gali būti:
 - ❖ kalbėjimo momentas – tai absoliūtusis gramatinis laikas (lietuvių kalboje reiškiamas asmenuojamaisiais veiksmažodžiais):
 - ❖ kalbamas įvykis sutampa su kalbėjimo momentu – esamasis laikas;
 - ❖ kalbamas įvykis vyko anksčiau už kalbėjimo momentą – būtasis laikas;
 - ❖ kalbamas įvykis vyks vėliau už kalbėjimo momentą – būsimasis laikas;
 - ❖ kalbamo ar maštomos įvykio momentas – tai santykinis gramatinis laikas (lietuvių kalboje reiškiamas asmenuojamaisiais veiksmažodžiais, analitinėmis veiksmažodžio formomis, kitomis veiksmažodžio formomis):
 - ❖ su kalbamo įvykio momentu praeityje kiti įvykiai gali sutapti, gali vykti anksčiau arba vėliau už jį (*Aš maniau, kad tu grįši* – būsimasis būtajame);
 - ❖ su kalbamo įvykio momentu ateityje kiti įvykiai gali sutapti, gali vykti anksčiau arba vėliau už jį (*Saulėi nusileidus, eisime namo* – būtasis būsimajame).

90

Gramatinė laiko raiška

- ❖ Gramatinis laikas reiškiamas vientisinėmis ir sudėtinėmis veiksmažodžio formomis:
 - ❖ vientisinės formos:
 - ❖ *ėjau, eidavau, einu, eisiu;*
 - ❖ sudėtinės formos:
 - ❖ *buvau skaitęs, esu skaitęs, būsiu skaitęs;*
 - ❖ *buvo parašyta, yra parašyta, bus parašyta;*
 - ❖ *buvau matomas, esu matomas, būsiu matomas.*
- ❖ Pastaba: Vieni kalbininkai sudėtines formas laiko kaitybinėmis laiko formomis ir įtraukia į bendrą laikų sistemą su vientisinėmis formomis. Kiti kalbininkai teigia, kad sudėtinės laikų formos per menkai sugramatintos, todėl nėra bendros kaitybinės laikų sistemos dalis – tai lyg kokios pagalbinės, pusiau leksinės laiko reiškimo priemonės.

91

Esamasis laikas

- ❖ Pagrindinė reikšmė – veiksmo sutapimas su dabartimi ar su kitu laiku: a) *Einu senyn ir jau po truputį anku;* b) *Dabar jis gerai žinojo, kad ima tikriausią karalaitę. Jei pajusi, kad skauda, kreipkis į gydytoją. Jeigu jis tik išgirsdavo, kad kaime daro skerstuoves, tuojau eidavo su reikalu.*
- ❖ Esamasis laikas, kuriuo atsakoma į klausimą *ką jis dabar veikia?*, yra tik eigos veiksmo. Negalima pasakyti *Jis dabar parašo*. Parašo visada, dažnai, jau moka parašyti, bet tik ne dabar. Eigos veikslas ir skiria pagrindinę esamojo laiko reikšmę nuo šalutinių.
- ❖ Esamasis laikas reiškia dabartį, kuri aktualesnė už praeitį arba ateitį. Todėl esamasis laikas, vartojamas perkeltinėmis reikšmėmis, suaktualina praeities ar ateities veiksmus: *Pabudo miške lokys, pabudęs čiupt, čiupt – šlaunies nebėra. Bet seniau būdavo pasaulis puiksnis: išėini žmogus tankumynan, ir kūnas tik eina, tik eina pagaugais. Mes juos tyliai apsupsim, o aš gi prūsas, saviškis, galiu prieiti arti: sargybinį tyliai pakloju, o paskui surišu.*

92

Esamasis laikas

- ♦ Sutapimas su dabartimi gali būti labai įvairus ir gana subjektyvus:
 - ♦ Veiksmo ilgumas gali būti lygus žodžio ištarimui (todėl sunku skirti eiga ir įvyki): *Aš žiburio siūlau nedegti, – šią naktį be jo mums šviesu.*
 - ♦ Veiksmai ir procesai gali būti suvokiami kaip prasidėję prieš kalbos momentą ir nesibaigiantys po jo: *Ir kvapas gaivinantis priešpiečių vėjo į trobą sruvena pro atvirus langus.*
 - ♦ Ilgi veiksmai – lygūs amžinybei: *Nemunas teka į Kuršių marias.* Tokie ilgi veiksmai reiškia „visada“. Veiksmas atitraukiamas nuo dabarties ir suvokiamas kaip apibendrintas – visais laikais vykstantis ir pasikartojantis: *Čia ji apalpo: tokiais atsitikimais moterys visada alpsta.* Toks apibendrinimas tinka patarlėms: *Kur trumpa, ten trūksta. Kur du jauni – ten poterių nekalba. Girtam ir ožka velniu virsta.*

93

Būtieji laikai

- ♦ Būtujų laikų yra du – būtasis dažninis ir būtasis kartinis. Jiems bendra tik tai, kad jie abu reiškia praeities veiksmus.
- ♦ Būtasis kartinis laikas reiškia praityje vykusį vieno karto veiksmą: *Tą vakarą muduėjome namo. Atėjo žiema ir nugrindė tiltus per ežerus.*
- ♦ Būtojo dažninio laiko priesaga baigtinį vieno karto veiksmą paverčia kartotiniu tęstiniu veiksmu: *nuėjo – nueidavo.*
- ♦ Būtojo dažninio laiko formoms būdingas didesnis atstumas nuo kalbavimo momento ir apibendrinimas (neapibrėžtumas). Galima pasakyti *Aš šiandien jau tris kartus valgiau*, bet visiškai neįmanoma šioje situacijoje būtojo dažninio laiko forma *valgydavau*.

94

Būtieji laikai

- ♦ Būtasis dažninis laikas kokių ypatingesnių stilistinių atspalvių neturi. Jis gali būti tik apibendrinamąją reikšmę turinčių kitų laikų sinonimas: *Mano metais tėvai nebūdavo tokie kuklūs su savo vaikais, kaip kad dabar. Ne taip pasakei – diržu gavai, ne taip pasielgei, ne taip žengei – iena ar pagaliu suvanos, kas tik jiems rankon pakliūdavo. Bet manai, kad mes tėvų bijojome? Nė kiek! Tik, būdavo, žiūri, kur pasprukti.*
- ♦ Būtasis kartinis įvykio veiksmo laikas vartojamas apibendrintu laikų situacijoje tik tada, kai specialiai reikia pabrėžti kartojamo veiksmo vieno karto svarbą: *O jei kuomet išgirdo nuo vyro rastesnį žodį, tuojau nulėkusi parsivedė motiną.*

95

Būsimasis laikas

- ♦ Reiškia ateities veiksmą. Kadangi tas veiksmas dar nėra patirtas, jį galima įvairiai vertinti.
- ♦ Pagrindinė reikšmė yra konstatuojamasis ateities veiksmas: *Žiūrės ten mama pro langelį, kai vakaras pievoj garuos.*
- ♦ Apibendrinamasis būsimasis laikas dažnai vartojamas būtojo dažninio laiko kontekste: *Kai apsitaisys, būdavo, Veronika jos pačios išausta rainele, perriš plaukus raudonu kaspinėliu, padabins žaliomis rūtelėmis, prie krūtinės prisiegs gėlės žiedelį ir apsiriš balta skarele, – tai į ją pažvelgus, Dievas žino, kas darydavos ne vieno vaikino širdyje.*

96

Būsimasis laikas

- ❖ Neigiamosios formos gali reikšti teigimą: *Gal turi, Jankelien, degtinės buteliuką? – nedrąsiai paklausė bernas. – Kur neturėsi geram žmogui! – atsiliepė Jankelienė.*
- ❖ Kitų laikų kontekste būsimasis laikas neturi ateities veiksmo reikšmės: *Koks didelis ančiukas! Visai nepanašus į kitus! Ar nebus jis tiktai kalakučiukas? Nespėjo nei burtų žodžių pasakyti, arklys kad spirs Šešelgai, ir suvarė visus dantis į gerklę.*

97

Neasmenuojamųjų veiksmažodžių laikas

- ❖ Dalyviu, padalyviu, pusdalyviu reiškiamas santykinis gramatinis laikas.
- ❖ Dalyviai gali būti:
 - ❖ veiksmažodinio junginio dalis (eina tarinio dalimi – *yra pavargęs, atrode pavargęs*);
 - ❖ daiktavardinio junginio dalis (eina pažyminiu – *verkiantis vaikas*);
 - ❖ reikšti laiką savarankiškai (dalyvinė kalba – *gyvenęs kartą senelis*).
- ❖ Padalyvis ir pusdalyvis:
 - ❖ pagrindinio sakinio aplinkybės;
 - ❖ šalutinio sakinio tariniai.

98

Antanas Smetona

Veikslas

5 paskaita

99

Veikslas, pobūdis ir reikšmės

- ❖ Veikslo (aspekto) problema: tai darybinė ar gramatinė kaitybė kategorija?
- ❖ Ši kategorija su veiksmažodžio kaip kalbos dalies esme susijusi ne mažiau už tranzityvumą. Tranzityvumas veiksmažodį charakterizuoja santykiu su subjektu ir objektu atžvilgiu, o veikslas yra vidinė veiksmo ypatybė, veiksmo charakteristika trukmės (eigos) ir baigtumo (ivykio) atžvilgiu.
- ❖ Veikslą kaip gramatinę kategoriją būtų daug paprasčiau suvokti ir aprašyti, jei gramatinėmis kategorijomis nelaikytume tik tų kategorijų, kurios išreiškiamos kaitybės galūnėmis. Veiksmai irgi nominacijos sferos kategorija ir išreiškiami darybos afiksais. Kamienams be priešdėlių būdinga reikšti eiga, su priešdėliais – ivykį (*eiti, lenkti, skęsti – nueiti, palekti, nuskęsti*). Nedera pamiršti, kad priešdėlis turi dar ir kitas reikšmes (*daryti padaryti* – tik veikslu skiriasi; *eiti išeiti* – veikslu ir kryptimi; *valgyti persivalgyti* – veikslu skirtumo nėra, duoti parduoti – naujas žodis). Kitose kalbose veikslai reiškiami skirtingu laikų kamienais.

100

Veikslo raiška

- ♦ Veikslas reiškiamas keleriopai, o raiška nemenkai susijusi ir su veiksmažodžio reikšme:
 - ♦ Prie kryptingą eigą reiškiančių veiksmažodžių pridedamas priešdėlis – *augti, užaugti; balti išbalti.*
 - ♦ Prie kryptingą veiksmą reiškiančių veiksmažodžių dedami priešdėliai, žymintys ne tik baigtumą, bet ir veiksmo kryptį – *eiti išeiti; dėti uždėti.*
 - ♦ Veiksmažodžių pora, kai eigos veiksmo veiksmažodis padarytas iš įvykio veiksmo veiksmažodžio su priesaga: *Mokinys atsakinėja (eiga) sklandžiai. Kai viską atsakė (įvykis), mokytojas parašė pažymį.*
 - ♦ Gali ir skirtingi laikai reikšti skirtingus veikslus – *ateina atėjo.*

101

Veikslas ir laikas

- ♦ Veikslas glaudžiai susijęs su laiku (daugelyje kalbų net negalima išreikšti atskirai be laiko – *baigia baigė, ateina atėjo*).
- ♦ Veiksmo reikšmės lyg ir patikslina absoliučiojo gramatinio laiko formas; kalbėtojas iš savo taško tarsi vertina laiką – pasibaigęs ar ne, trukmė apima dabartį ar ne, ir pan.
- ♦ Veikslas sutampa su būtojo kartinio ir būtojo dažninio laiko priešprieša – *ėjau eidavau*.

102

Antanas Smetona

Nuosaka

6 paskaita

103

Nuosaka, jos santykis su modalumu

- ♦ Modalumu vadinamos teiginio (propozicijos) reikšmės ypatybės, leidžiančios turimū žiniū, įsitikinimū, bendros informacijos ir pan. pagrindu vertinti tą teiginį galimumo, būtinumo, raginimo, tariamumo, norėjimo, ketinimo, sąlygos ir pan. aspektais (pvz.: *gal skriausti voveraites, reikia skriausti voveraites, skriauskite voveraites, tikriausiai skiraudžiamos voveraitės, ar skriausti voveraites, gera voveraitė – nuskriausta voveraitė; visu jų propozicija – skriausti voveraites*).
- ♦ Vadinasi, dalis taip suvokiamo modalumo yra gramatikalizuota ir reiškiamą morfologiškai: nuosakomis – tikras veiksmas, tariamas veiksmas, raginimas. Kiti modalumo apsektai reiškiami sintaksiškai, leksiškai, net intonacija ar ekstralingvistinėmis priemonėmis.

104

Modalumo rūšys

- ❖ Episteminis – reiškiami kalbėtojo patirtimi ar pasaulio suvokimu paremti sprendimai dėl teiginio ar situacijos tikrumo ar tikėtinumų (*gal, galbūt, turbūt, tikriausiai, greičiausiai, galėti, turėti*).
- ❖ Deontinis – reiškiami įvairūs kalbamos situacijos subjekto valios aktai – leidimas, reikalavimas, būtinybė (*turėti, galėti, privalėti*).
- ❖ Dinaminis – su žmogaus gyvenimo tvarka, gamtos dėsniais ar subjekto savybėmis (bet ne valia) siejama veiksmo ar būsenos galimybė ir būtinybė.

105

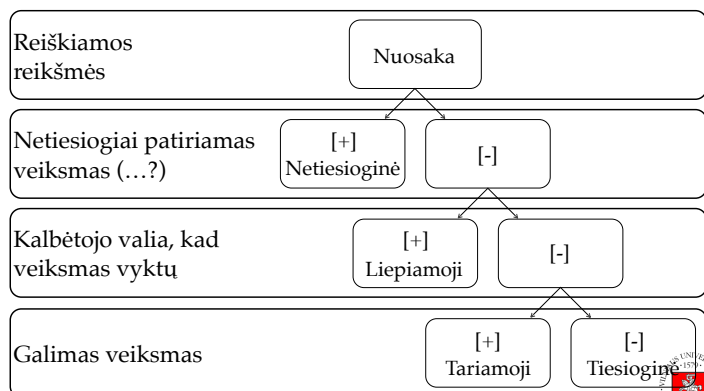
Nuosakos formų sistema

- ❖ Nuosakos formos rodo veiksmo santykį su tikrove, nustatomą kalbančiojo asmens. Kalbėtojas teigia ar neigia, kad tai tikra, pasako, kad taip nėra, bet galėtų būti, ir skatina veikti. Pagal tai ir skiriamos trys nuosakos:
 - ❖ tiesioginė,
 - ❖ tariamoji,
 - ❖ liepiamoji.

106

Nuosakų reikšmių schema

107

Netiesioginė nuosaka

- ❖ Ar tikrai nuosaka?
 - ❖ V. Ambrasas (LKG) mano, kad tai nuosakų sistemos dalis.
 - ❖ A. Holvoetas tai laiko evidencialumo dalimi, nes:
 - ❖ a) reiškiami neasmenuojomosiomis formomis;
 - ❖ b) žymi kelias skirtingas nuosakos vertes – viena nuosaka to daryti negali.

108

Tiesioginė nuosaka (indikatyvas)

- ❖ Tiesiogine nuosaka konstatuojama, kad veiksmas vyksta, vyko, vykdavo arba vyks: *dirba, dirbo, dirbdavo, dirbs*. Veiksmo tikrumas ir tikrumo konstatavimas – skirtingi dalykai.
- ❖ Tiesioginė nuosaka reiškia laikų formomis, savo priesagos neturi ir kitų nuosakų sistemoje ji yra nežymėtasis narys, galintis reikšti tiek realų, tiek ir nerealų veiksmą. Realesni yra praeities veiksmai, nes, kas buvo, vyko, įvyko, jau patirta, o dabarties, ir ypač ateities, veiksmai tik konstatuojami kaip realūs. Tiesiogine nuosaka reiškiamų veiksmų tikrumą galima išreikšti įvairiai: žodžių tvarka, intonacija, tarnybiniais žodžiais. Pvz., *Ateis jis tau!* (aišku, kad neateis).

109

Tiesioginė nuosaka

- ❖ Jos formomis galima išreikšti savo valią, raginimą, pageidavimą, įsakymą, įsitikinimą ir kt.: *Dievai ima tas skolas! Einam visos drauge, arba čia pasilikim. Tu paganysi, – pakartojo vyriškis tyliai, bet taip kietai, kad Ona tik sušnarpštė nosimi ir nususuko. Tegul sau dirba, jei nori uždirbti. Tegul jums pavydės tos garbės putinai, kai prieš saulę žydės. Vai tepalaužysiu kojas, jei aš ten eisiu.*
- ❖ Tiesioginės nuosakos esamojo ir būsimąjo laiko formos, pavartotos drauge su geidžiamosiomis dalelytėmis, priartėja prie liepiamosios (arba vadinamosios geidžiamosios) nuosakos formų ir su tomis dalelytėmis gali būti įtrauktos į liepiamosios nuosakos formų sistemą kaip 3 a. analitinės formos.

110

Liepiamoji nuosaka (imperatyvas)

- ❖ Reiškia kalbančiojo asmens valią. Jos formomis liepiama, įsakoma, prašoma, pageidaujama, raginama, kad kas veiktų. Tai dialogo nuosaka. Ir nė vienos nuosakos reikšmės taip nekinta nuo pasakojimo formos ir santykio su asmeniu kaip liepiamosios.
- ❖ Tiesiogine reikšme liepiamoji nuosaka vartojama dialoge, o pagrindinis – antrasis asmuo: *Taigi, Elena, – prabilo pagaliau Grigas, – liaukis minutėlę verpusi, kuodelis miškan nenubėgs. Tu pridėk savo magišką ranką prie širdies man gyvos.*

111

Liepiamoji nuosaka

- ❖ Išskirtinis liepiamosios nuosakos reikšmių ryšys su asmeniu, kurio neturi kitos nuosakos – liepimas – visiškai nedera su vienaskaitos pirmuoju asmeniu. Pirmąjį asmenį veikti skatina žodžiais nereiškiamas vidinis imperatyvas. Todėl liepiamosios nuosakos formų sistemoje nėra vns. 1 a. Nebent būtų sakomas pageidavimas, kad kas nors stichiškai pasidarytų: *į save tuo metu tarsi pažvelgiama iš šalies kaip į trečiąjį asmenį: Teprasmengu kiaurai žemę, jeigu meluoju. Rugsėjo pilnatie, nuvesk į savo kalnus tuščia nakties gatve prie mėnesienos kraterių į nemigą – į dykumas, pripildyk alkanus vyzdžius šviesos, aš tavo apžauos tepraregiu.*
- ❖ Daugiskaitos 1 a. turi raginimo reikšmę: *Mano arklys brangesnis už tavo karę, bet man naudingiau karvė! Gal nori, mainykime!*

112

Liepiamoji nuosaka

- ❖ Antrojo asmens formoms būdingi visi liepimo atspalviai – nuo nuolankaus prašymo iki komandos: *Gaideli, gaideli, atidaryk dureles. Neužmiršk, kad krivio liežuvis melo nekenčia. Būry! Stok!*
- ❖ Per tarpininką galima liepti, kad veiktų ir trečiasis asmuo. Jo forma sudaroma su geidžiamosiomis dalelytėmis ir tiesioginės nuosakos esamojo arba būsimąjo laiko 3 a.: *Teneatneša jam vaisiaus nei žemė, nei moteris, – keikė jį visose mečetėse ir sueigose. Tegū neslėgs tavęs nei akmenys, nei plytos.*
- ❖ Pasakojamajame tekste liepiamoji nuosaka liepimo nereiškia: *Įkiš kas liežuvi – tu ir kentėk. Tokiam nors kuolą ant galvos tašyk. Bent taip senesni žmonės kalba: pelėda kvatoja – lauk vestuvių, pelėda rauda – lauk šermenų.*

113

Tariamoji nuosaka (kondicionalis)

- ❖ Reikšmė sunkiai apibrėžiama, nes į ją suimta tai, kas kitose kalbose reiškiami keliomis nuosakomis. Pagrindinės tariamosios nuosakos reikšmės yra šios:
 - ❖ Sąlyga: *Be dainos saldžiu miegu užmigty tėvynė. Kad tu pokyly būtum buvusi, tai dabar nežiovautum. Jei tik norėčiau, viską gaučiau.*
 - ❖ Tariamasis lyginimas: *Lengvas šlamesys pasigirsta ore, lyg vėjas švelnia ranka brauktų per rugieną. Jis girdėjo tuos žodžius, lyg jie čia pat būtų buvę tariami jam į pačią ausį.*
 - ❖ Galimybė (potencialus veiksmas): *Ne toks aš tėvas, kad vaikas iš mano valios išeitų. Menkas atrodai juokdarys. Nebent karnavalą pralinksminčių tavo skarmalai. Laimė, aš netikiu, kad kėnai keltųsi iš numirusių.*

114

Tariamoji nuosaka

- ❖ Abejojimas: *Nejaugi būtų sužinojusios? – šmėstelėjo Veronikos galvoje mintis. Kam būtų ant vištų taip šūktelėjęs, jei nebūtų pargabentas paukščiams valdyti. – Viešpatie Dieve, – galvojo jis, – argi aš būčiau kvailas! Niekomet to nesitikėjau.*
- ❖ Liepimas: *Žiūrėk, kad iš namų nė kojos nekeltum! Tiktai, kad jų Girdvainis daugiau nematytų!*
- ❖ Pageidavimas: a) vientisiniuose sakiniuose: *O kaip norėčiau nuo kaktos tau nubraukti rūpėčių raukšles! Vien tik vėtrų prašau, kad užkauktų smarkiau. Kad jo liežuvis nupūtų, kaip man kad įlojo.* Pageidavimui reikalingi teksto pagalbiniai žodžiai *Kad..., O kad..., Kaip..., O kaip...* (paprastai sakinio pradžioje); b) Sudėtiniame prijungiamajame sakinyje pageidavimas dažniausiai reiškiamas pagrindinio sakinio tarinio leksine reikšme: *Jis norėjo, kad stūnus augtų be baimės jausmo. Vien tik vėtrų prašau, kad užkauktų smarkiau.*

115

Modaliniai sakinių tipai ir nuosaka

	Episteminis modalumas	Deontinis modalumas
realis	DEKLARATYVAI	DIREKTYVAI <i>liepiamoji nuosaka</i>
irealis		<i>tariamoji nuosaka</i>

tiesioginė nuosaka

116

Antanas Smetona

Evidencialumas

6 paskaita

117

Evidencialumo samprata ir rūšys

- ❖ Paprastai evidencialumu laikomas kalbančiojo pranešamos informacijos šaltinio nurodymas gramatinėmis formomis. Paprastai tai reiškiami leksiškai: *aš mačiau, mano akyse* (pranešimo autentiškumo patvirtinimas), *girdėjau, taip sakoma, nepatvirtintų šaltinių duomenimis* (kratoma atsakomybės už pranešimo turinį).
- ❖ Esama kalbu, kur šitas skirtumas įtvirtintas gramatiškai veiksmožodžio sistemoje ir kalbantysis negali išvengti pasirinkimo informuoti apie pranešimo šaltinį (pats girdėjo ar tik kas papasakojo).

118

Evidencialumo samprata ir rūšys

- Paprastai evidencialumo kategorija skiriama pagal šias opozicijas: tiesiogiai/netiesiogiai gavau informaciją, pats mačiau/kiti papasakojo.
- Tai modalumo rūšis, nes tuo parodomas kalbėtojo santykis su kalbamuoju dalyku (nuosaka – veiksmo, kalbos turinio santykis su tikrove). Kadangi tai gana subjektyviai suvokiama, lietuvių kalbotyroje paprastai šis reiškinys vadinamas netiesiogine nuosaka arba dalyvine kalba.
- Tiesioginė, tariamoji ir liepiamoji nuosaka – evidencialumo požiūriu nežymėtieji nariai: arba kalbos turinys yra tikrai kalbėtojo žinomas, tiesiogiai patikrintas, matytas (tiesioginis evidencialumas), arba kalbančiajam turinio šaltinis yra nesvarbus (nežymėtasis evidencialumas).

119

Evidencialumas lietuvių kalboje

- ❖ Netiesioginio evidencialumo gyvosiose kalbose žinomi du atvejai:
 - ❖ inferentyvas (kalbėtojas stebėjo ne kalbamą dalyką, o jo rezultata);
 - ❖ citatyvas (kalbėtojas apie kalbamą dalyką žino iš trečiųjų asmenų).
- ❖ Lietuvių kalbos netiesioginė nuosaka yra panašiausia į citatyvą
 - ❖ reiškia kalbamą dalyką, kurį kalbėtojas sužinojo iš trečiojo asmens ir kartu pažymi informacijos nepatikimumą, netikrumą (tai rodo citatyvą esant modalumo atmainai);
 - ❖ reiškia apskritai nepatikimą, netikrą kalbamą dalyką: a) *Marytė sakė, kad buvo kine – Marytė sakė buvusi kine*; b) *Gyvenę kartą senelis ir senelė. Turėję jie vištytę ir gaidelį...*

120

Antanas Smetona

Rūšis

7 paskaita

121

Rūšies kategorijos turinys

- ♦ Gramatinė kategorija, kurios nariai reiškia sakinio branduolio narių pragmatinę svarbą, nustatomą kalbėjimo situacijoje (kitai tariant, nustatomos temos ir remos pozicijos).
- ♦ Sakinio branduolys – veiksmožodis ir veiksmiu bei tiesioginiu papildiniu reiškiami argumentai. (*Jonas perskaitė broliui knygą. Knyga buvo perskaityta Jono broliui. Broliui knyga buvo perskaityta Jono. Broliui buvo perskaityta knyga* – agento pragmatinis rangas tiek menkas, kad jis net neminimas, arba agento visai gali nebūti – „Delfyje“ rašoma apie...)
- ♦ Taigi rūšis yra pragmatinė kategorija, kurios dviejų narių pagrindinė funkcija keisti agentinio argumento sintaksinį statusą ir pragmatinį rangą:
 - ♦ veikiamoji rūšis (aktyvas, angl. active voice) – visos vientisinės asmenuojamojo veiksmožodžio formos, veikiamieji dalyviai ir sudėtinės laikų formos su veikiamaisiais dalyviais;
 - ♦ neveikiamoji rūšis (pasyvas, angl. passive voice) – neveikiamieji dalyviai ir su jais sudarytos sudėtinės formos.

122

Dalyvių rūšies kategorija

- ♦ Tai atributiškai ir pusiau predikatiškai (aplinkybiškai arba nefinitiniuose sakiniuose) vartojamų dalyvių rūšies priešpriešos (*skaitantis žmogus : skaitoma knyga*), rodančios, ar iš veiksmo kylanti ypatybė siejama su agentiniu argumentu (*žmogus, kuris skaito*), ar nesiejama (*knyga, kurią skaito*).
- ♦ Atributiškai vartojamų dalyvių rūšies narių reikšmės:
 - ♦ veikiamoji rūšis reiškia daikto ypatybę, kylančią iš jo paties veiksmo;
 - ♦ neveikiamoji rūšis reiškia daikto ypatybę ar patiriamą būseną, kylančią iš kito veikėjo veiksmo.
- ♦ Pusiau predikatiškai vartojamų dalyvių rūšies narių priešprieša lieka iš esmės ta pati kaip ir atributiškai vartojamų – *Visą semestrą prasnaudęs, prieš egzaminus pradėjo mokytis. Gandras parlėkė pavargęs. Jiedu pasiliko tie patys kaimiečiai, kaip ir buvę.*
- ♦ Predikatiškai vartojami dalyviai žymi nebe rūšies priešpriešas, o tampa evidencialumo arba nuosakos kategorijų nariais (*gyvenę kartą senelis ir senelė*), arba net perteikia veiksmo reikšmes (*baigę pasakojęs : baigę pasakoti : papasakojo : pasakojo*).

123

Asmenuojamųjų veiksmožodžio formų rūšis

- ♦ Dalyviai su jungtimi būti irgi vartojami predikatiškai ir patenka į asmenuojamųjų veiksmožodžių formų priešpriešas, tarp jų ir rūšies, kaip sudėtiniai nariai:
 - ♦ veikiamoji reiškiamas asmenuojamaisiais veiksmožodžiais ir veikiamaisiais dalyviais su jungtimi *būti* – *Jonas valgo sriubą : Jonas valgė sriubą : (Jonas buvo valgęs sriubą* – papildoma atliktinių laikų priešprieša);
 - ♦ neveikiamoji reiškiamas neveikiamaisiais dalyviais su jungtimi būti – *Sriuba yra valgoma Jono : Sriuba buvo valgoma Jono : Sriuba buvo (su)valgyta Jono???*
- ♦ Praleistą jungtį kartais galima interpretuoti ir kaip asmenuojamojo veiksmožodžio formų sudėtinį narį, ir kaip evidencialumo ar nuosakos kategorijos narį – *Sako, jų ten seniai gyvenama???*

124

Antanas Smetona

Sangraža

7 paskaita

125

Sangraža

- ❖ Probleminė samprata:
 - ❖ A. Paulauskienė skiria tranzityvumo sferai (tada tai darybinė kategorija),
 - ❖ A. Holvoet skiria rūšies kategorijai (tada tai gramatinė kaitybinė kategorija).
- ❖ Pagal Paulauskiene, sangraža neturi nieko bendra nei su veiksmožodžių kaitymu, nei su jų formų daryba. Sangražinis žodis yra tas, kuris turi sangražinio veiksmožodžio kamiena – tai ir dalyvis *mokęsis*, ir daiktavardis *mokymasis*.

126

Sangraža

- ❖ Tai kamieno dalis. Kilusi iš sangražinio įvardžio galininko ir naudininko, todėl ir turi dvi pagrindines savybės reikšmes: 1) praustis „prausti save“ ir 2) pirktis „pirkti sau“.
- ❖ Priklausymą kamienui rodo ne afikso vieta (ji gali būti pačiame žodžio gale ir tarp priešdėlio ir šaknies: *suktis – pasisukti*), bet kamienui suteikiama nauja reikšmė: *sukti* ir *suktis* – ne to paties žodžio formos, o du žodžiai, nors žodynuose sangražinių veiksmožodžių reikia ieškoti paprastųjų veiksmožodžių lietuose. Bet tai, kad daryba su sangražos afiksu duoda visai naują žodį (*stebėti – stebėtis, laukti – lauktis*), rodo jo priklausymą žodžių darybai. Be to, sangražos afikso labai dažnai „prilimpa“ prie priešdėlio ir su juo sudaro priešdėlines sangražines formas iš tų veiksmožodžių, kurie be priešdėlio sangražiniai nebūna: *valgyti – prisivalgyti, persivalgyti; parduoti – parsiduoti; lakti – nusilakti* ir kt.

127

Formaliosios sangražos funkcijos

- ❖ Iš aktyvaus tranzityvaus veiksmo padaromas aktyvus intranzityvus – *girti girtis, prausti praustis*.
- ❖ Iš aktyvaus tranzityvo padaromas savaiminis intranzityvus – *drumsti drumstis, lieti lietus*.
- ❖ Padaroma tarpusavio veiksmo reikšmė – *kalba kalbasi, muša mušasi* (reciprokas).
- ❖ Rodomas tranzityvaus veiksmožodžio veiksmo atlikimas subjekto naudai – *pirkti knyga – pirktis knyga*.
- ❖ Su tranzityviais *vežti, vesti, nešti* reiškia kartu, drauge su savimi – *Aš veduosi jį*.
- ❖ Tiesioginio objekto linksnis pakeičiamas netiesioginiais linksniais – kilmininku ir inagininku – *griebti ką, griebtis ko, naudoti ką, naudotis kuo*.
- ❖ Sangražos jungimasis prie tranzityvių daro tik dubletus – *bijoti bijotis*.
- ❖ Priešpriešos reikšmė išblukusi, nes dabartinėje kalboje beturimos tik sangražinės formos – *džiaugtis, juoktis, išsigąsti* (reflexiva tantum).

128

Sangražiniai veiksmažodžiai ir rūšis

- ♦ Reikšmės rodo, kad greičiausiai sangraža kaip gramatinė forma yra daugiareikšmė – rodo darybinę kategoriją, rūšies kategorijos nari, tranzityvumo kategorijos nari, arba apskritai nieko nerodo, t.y. perteklinis kalbos elementas.
- ♦ Rūšies kategorijos narių funkcija yra keisti agentinio argumento sintaksinį statusą ir pragmatinį rangą – šiuo aspektu galima vertinti ir dvi sangražos formas:
 - ♦ *Jonas prausia vaiką* : *Jonas prausiasi (save)* – agentas ir patientas sutapatinami (greta *Vaikas yra prausiamas Jono*)
 - ♦ *Jonas muša Petrą, o Petras muša Joną* : *Jonas mušasi su Petru*; *Jonas ir Petras mušasi* – turimi vienu metu du agentai ir du patientai (greta *Petras yra mušamas Jono, o Jonas yra mušamas Petro*).
- ♦ Iš čia net keturi rūšies kategorijos nariai:
 - ♦ aktyvas/mediumas/reciprokas/pasyvas.

129

Antanas Smetona

Tranzityvumas

7 paskaita

130

Tranzityvumas

- ♦ Veiksmažodžio gramatinė kategorija, pasireiškianti ypatybe reikalauti arba nereikalauti sakinyje tiesioginio papildinio, išreikšto galininko linksniu. Todėl daugelyje lietuvių kalbos gramatikų tranzityviniai veiksmažodžiai dar vadinami galininkiniais veiksmažodžiais. Tranzityvumas gali būti reiškiamas:
 - ♦ sakinio modeliu (veiksny – tarinys – tiesioginis papildinys);
 - ♦ kai kuriomis priesagomis (*auginti – augti*);
 - ♦ sangražos afiksu (*keisti – keistis, prausti – praustis*).
- ♦ Formalioji raiška sudėtinga, bet galėjimas valdyti priklauso nuo to, ką veiksmažodis reiškia.

131

Kategorijos nariai

- ♦ Tranzityvumo sąvoka siejama su sakinių formuojančio predikato dinamiškumu ir kryptingumu:
 - ♦ tranzityvieji veiksmažodžiai reiškia aktyvų veiksmą arba atsitikimą; i objektą nukreiptus ar tiesiogiai su objektu siejamus veiksmus:
 - ♦ padaromieji veiksmažodžiai (*daryti, statyti, griauti*);
 - ♦ priežastiniai veiksmažodžiai, t.y. kauzatyvai (*balinti, lyginti, kaltinti*);
 - ♦ parūpinamieji veiksmažodžiai, t.y. kuratyvai (*pasidirbdinti, siūdinti*);
 - ♦ intranzityvieji veiksmažodžiai reiškia statinę būklę arba savaiminį vyksmą; su objektu nesiejamus arba visai objekto neturinčius veiksmus:
 - ♦ savaiminiai veiksmažodžiai (*akti, busti*);
 - ♦ judėjimo veiksmažodžiai (*eiti, važiuoti*);
 - ♦ garsų veiksmažodžiai (*gausti, klykti*);
 - ♦ regimojo būvio veiksmažodžiai (*baltuoti, blizgėti*);
 - ♦ erdvinės būklės veiksmažodžiai (*gulėti, sėdėti*).

132

Tranzityvumo priešpriešos

❖ Tranzityvumas iš esmės yra klasifikacinė gramatinė kategorija. Vieni veiksmažodžiai visada yra tranzityvieji, kiti – intransityvieji, treči keičia tranzityvumą nuo konteksto (*kepa duoną : duona kepa*). Taip pat yra dalis semantiškai ar net darybiškai susijusių veiksmažodžių, priešinamų tranzityvumo pagrindų. Jų yra keturios grupės:

- ❖ *kisti keisti, visti veisti, linkti lenkti* (didinamoji argumentų derivacija);
- ❖ *augti auginti, balti balinti, dygti daiginti* (didinamoji argumentų derivacija);
- ❖ *skristi apskristi, gyventi apgyventi* (didinamoji argumentų derivacija);
- ❖ *prausti praustis, supsti supstis* (mažinamoji argumentų derivacija).

Ačiū už dėmesį

www.Smetona.lt